

XVIII

a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS

Didžioji Kunigaikštystė

Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII
a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2019

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovicų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-64-1

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 12

TARP PAŠAUKIMO IR UŽSIĖMIMO

Andrea Mariani

- Działalność duszpasterska jezuitów w Wilnie: między reformą trydencką a lokalnymi uwarunkowaniami ... 18
Ganytojiška jėzuitų veikla Vilniuje: tarp Tridento reformos ir vietos sąlygų. *Santrauka* ... 43

Jonas Drungilas

- Lietuvos mažesniųjų brolių konventualų provincijos kolektyvinis portretas (XVIII a. antroji pusė – XIX a. pradžia) ... 44
Collective Portrait of the Lithuanian Order of Friars Minor Conventual (late eighteenth–early nineteenth century). *Summary* ... 65

Domininkas Burba

- Livonijos kanauninko, Vilkaviškio klebono Vincento Bakuzičiaus biografija. Keletas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų dvasininko portreto detalių ... 67
Biography of Canon Priest of Livonia, Parish Priest of Vilkaviškis Wincenty Bakuzicz. A Few Strokes to the Portrait of the Eighteenth-Century Roman Catholic Priest of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 81

MOKYMAS. MOKYKLOS. MOKYTOJAI

Aistė Paliušytė

- Dailininkų mokymas Radvilų dvare XVIII amžiuje ... 84
Training of Artists in the Residences of the Radvilas in the Eighteenth Century. *Summary* ... 105

Kazimierz Puchowski

- Pijarskie *Collegium Nobilium* w Wilnie. Korzenie i konteksty ... 107
Vilniaus pijorų *Collegium Nobilium*. Ištakos ir kontekstai. *Santrauka* ... 143

Janina Kamińska

- Szkoły Wydziału Litewskiego w strukturze szkolnej Komisji Edukacji Narodowej ... 144
Lietuvos švietimo apygardos mokyklos Tautinės edukacinės komisijos mokyklų struktūroje. *Santrauka* ... 156

Ewa Kula

Wizytacja Adama Kazimierza Czartoryskiego szkół Wołyńskich i Ukraińskich i jej znaczenie dla Komisji Edukacji Narodowej ... 157
Adomo Kazimiero Čartoriskio atliktos Voluinės ir Ukrainos mokyklų vizitacijos reikšmė Tautinei edukacinei komisijai. *Santrauka* ... 177

Olga Mastianica-Stankevič

Profesinės inteligentijos gimimas: Jono Bobrovskio (1777–1823) gyvenimo ir kūrybos atvejis ... 178
The Birth of Professional Intelligentsia: Case of Jan Bobrowski's (1777–1823) Life and Creation. *Summary* ... 189

LUOMAS. KARJERA. VEIKLA

Valdas Rakutis

Luomas, pašaukimas ir profesija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje 1775–1794 m. ... 192
Estate, Calling and Profession in the Military of the Grand Duchy of Lithuania in 1775–1794. *Summary* ... 211

Arnaud Parent

Užsienio mokslininko adaptacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dr. Jeano-Emmanuelio Gilibert'o atvejis ... 212
Adaptation of a Foreign Scientist in the Grand Duchy of Lithuania: Case of Dr Jean-Emmanuel Gilibert. *Summary* ... 228

Lina Balaišytė

Dailininkas XVIII amžiuje: karjeros galimybės ... 229
The Artist in the Eighteenth Century: Career Opportunities. *Summary* ... 252

Rasa Butvilaitė

Architektas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje ... 254
Architect in the Society of the 18th Century Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 270

Auksė Kaladžinskaitė

Giuseppe Fontana – architektas ir bajoras: giminės istorija ... 271
Giuseppe Fontana: Architect and Nobleman: the Family History. *Summary* ... 283

Bernadetta Manys

Wileńscy zarębacze w pierwszej połowie XVIII wieku, czyli historyczne „studium przypadku” ... 284

Vilniaus mėsininkai XVIII a. pirmojoje pusėje, arba istorinis „atvejo tyrimas“. *Santrauka* ... 299

ANOTACIJOS. RECENZIJOS

Adam Stankevič. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla*

XVIII a. antrojoje pusėje, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 527 p. ISBN 978-609-8183-42-9 / *Darius Vilimas* ... 304

Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai.

Descriptions of the Old Roads of the Grand Duchy of Lithuania, parengė / prepared by Algirdas Antanas Baliulis, Tomas Čelkis, Vilnius:

Vilniaus universiteto leidykla, 2018, – 430 p. ISBN 978-609-07-0007-5 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 307

Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794, tom II: *Słownik biograficzny*,

redakcja naukowa: Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa:

Oficyna Wydawnicza ASPRA, 2018, – 774 p. ISBN 978-83-754-5848-0 / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 312

Iliustracijų sąrašas ... 317

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 334

PIJARSKIE *COLLEGIUM NOBILIUM* W WILNIE. KORZENIE I KONTEKSTY

KAZIMIERZ PUCHOWSKI

Uniwersytet Gdański

Adnotacja. Utworzone w 1756 roku pijarskie *Collegium Nobilium* w Wilnie stanowiło ważny etap ewolucji organizacyjnej i programowej poczynań edukacyjnych zakonu Kalasancjusza. Wzorem dla pijarów wileńskich były *Collegium Nazarenum* w Rzymie i *Collegium Nobilium* utworzone przez Stanisława Konarskiego w Warszawie. Szkoły te miały ułatwiać Kościołowi kształcenie, formowanie i kontrolę elit, utrwałać wśród bogatej klienteli przekonanie o braku jakichkolwiek sprzeczności między teologią a pozostałymi naukami, a także o całkowitej zgodności celów wychowania z celami państwa i rodziny. Wzorcowe zakłady wychowawcze wzmacniały prestiż zakonu i wpływy, które dzięki publicznym popisom, akademiom, spektaklom teatralnym i parateatralnym, wykraczały daleko poza szkolne środowisko i ułatwiały tym samym skuteczną realizację religijnego posłannictwa.

Słowa kluczowe: pijarzy, Litwa, *Collegium Nobilium*, edukacja elit.

Pijarskie *Collegium Nobilium* w Wilnie nie doczekało się dotąd osobnego opracowania. Ta ekskluzywna instytucja zakonu miała niewątpliwie charakter europejski, stanowiła ważny etap ewolucji organizacyjnej i programowej poczynań edukacyjnych zgromadzenia Kalasantego. Pijarzy – *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum* (SP), otwierając szkoły przede wszystkim dla ubogiej młodzieży, a wkrótce również nowe elitarne instytucje wychowawcze – *Collegia Nobilium*, prócz własnych doświadczeń, wykorzystali różnorodne wzorce, stąd obecna w dotychczasowej historiografii tendencja do uwydatniania jednego z nich daje obraz uproszczony i fragmentaryczny. Struktura organizacyjna i programowa szkół pijarskich stanowiła w dużym stopniu adaptację założeń systemu szkół Towarzystwa Jezusowego. Trzeba pamiętać, iż kolegia dla młodzieży świeckiej przejęły wiele z rozwiązań strukturalnych i programowych placówek dla młodzieży zakonnej, bowiem pierwsze kolegia to seminaria. Sprzyjało to klerykalizacji życia codziennego kadry nauczającej i jej podopiecznych. W nauczaniu widoczna była intencja sakralizacji myśli politycznej o państwie, edukacja wzmacniała providencjalizm w wykładni historii, a prymat teologii opóźniał recepcję nowożytną myśli naukowej.

Odmienne koncepcje prezentowała Komisja Edukacji Narodowej (1773–1794), świecka władza oświatowa powołana przez sejm Rzeczypospolitej po

rozwiązaniu zakonu jezuitów. Komisja zakładała, że reforma szkolnictwa stanowić będzie istotne ogniwo reformy państwa. Celem było wykształcenie pokolenia świadomego swych obowiązków, wyposażonego w wiedzę użyteczną, opartą na ówczesnych zdobyczach nauki. Władze Komisji Edukacji Narodowej dążyły do tego, by zakonnicy byli najpierw obywatelami, a następnie dopiero zakonnikami, co spotykało się z dość dużym oporem środowisk pijarów czy eksjezuitów. Relikty modelu edukacji stworzonego przez zakony były wciąż obecne w szkołach Komisji¹.

Pijarzy selektywnie sięgali do programów i metod wypracowanych przez szkoły dworskie dla paziów, akademie rycerskie, *collegia illustria* oraz uniwersytety. Uważnie przyglądali się także gimnazjom i akademiom protestanckim. Stały, niepośledni wpływ na działalność pijarskich kolegiów wywierała kształtowana aspiracjami możliwych i panujących edukacja prywatna.

Od *Nazarenum* do *Collegium Nobilium* Stanisława Konarskiego

Collegia Nobilium odegrały szczególną rolę w systemie szkół pijarskich. Pod względem ideowym, organizacyjnym oraz programowym należały one do instytucji wyjątkowych w systemie oświatowym zgromadzenia. Skierowane do elitarnej grupy młodzieży stały w sprzeczności z zasadą bezpłatnego nauczania i stanowiły wyraz selektywnego podejścia do egalitaryzmu głoszonego przez pijarów. Należy zauważyć, że dążenia zakonu Kalasantego (1556–1648) do upowszechniania edukacji i kultury wśród biednych budziły niepokój elit świeckich i duchownych, które obawiały się destabilizacji społecznego ładu. Następne jednak pokolenie pijarów, tak jak wcześniej jezuita, zwróciło się przede wszystkim ku elitom. W historiografii poświęconej oświacie pijarskiej z jednej strony traktuje się to jako odejście od ideałów założyciela, z drugiej zaś upatruje się w nim respektowania ducha demokracji. Znajdujemy również pogląd, iż pierwotne ograniczenie misji edukacyjnej pijarów do szkół elementarnych zostało zgromadzeniu narzucone².

Na otwarcie specjalnych klas dla szlacheckiej młodzieży zezwolili sam Josę de Calasanz. W 1630 roku otwarto *Collegium Nazarenum*, a w 1636 roku powstała *Classe dei Nobili* we Florencji, nazywana również *Scuola dei Nobili*. Założono ją wskutek nacisku szlachty, która żądała, aby jej synowie pobierali naukę w osobnej szkole, a zarazem nie chciała posyłać ich do placówek jezuickich³.

1 *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, red. nauk. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2015; Irena Szybiak, *Szkola – nauczyciel – wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej*, red. Janina Kamińska, Adam Fijałkowski, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.

2 Jan Buba, Rodowód Collegium Nobilium, in: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiorach polskiego Oświecenia*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976, p. 25.

3 Karen A. Liebreich, The Florentine Piarist, in: *Archivum Scholarum Piarum*, 1982, t. 6, p. 273–304.

Wzorcową instytucją naukowo-wychowawczą stało się *Collegium Nazarenum*. Oferowana tam edukacja miała odpowiadać statusowi społecznemu uczniów, honorować i uwydatniać ich stanową tożsamość oraz torować drogę do lukratywnej kariery. Kalasancjusz, szanując zastany ład społeczny, przywileje stanowe oraz potęgę rządzących, wprowadzał przedmioty i kunszty rycerskie pominięte w dotychczasowych kolegiach. Najlepsze kolegia szlacheckie pijarów były pochwałą nauczania realizowanego w sposób rekreacyjny poprzez aktywność teatralną i ćwiczenia fizyczne. W *Collegium Nazarenum* wprowadzono zatem cenione przez arystokrację lekcje tańca, szermierkę i jazdę konną. Wszechstronnemu wychowaniu fizycznemu służyć miała także gra w piłkę. Warto dodać, że w *Nazarenum* wprowadzono propagowane przez Vittorino de Feltre, Ludwika Vivesa czy jezuitów, a dotąd na ogół zaniedbywane w szkołach pijarskich, wychowanie fizyczne. Zatrószono się o odpowiednią rekreację, higienę i ubiór wychowanków⁴. Pijarzy, śladem jezuitów, w programach elitarnych instytucji wychowawczych coraz gorliwiej troszczyli się o kunszty szlacheckie, upatrując w tym wymóg i sposób lepszego nauczania dobrych obyczajów, lepszego kształtowania „wyglądu, gestu i postawy”⁵.

Elitarne szkoły, choć nieliczne w rozległej sieci szkół pijarskich, stwarzały zakonowi szansę wpływu na wychowanie i kształcenie synów arystokracji, a niekiedy – tak jak w *Collegium Civilis* w Warszawie – również patrycjatu⁶. Płatne szkoły z internatem odzwierciedlały złożone relacje zakonu z elitami. Zbliżały go do cesarzy, królów i książąt, biskupów, możnych i wybitnych rodów, od których szczerdności zależały fundacje i pomysły funkcjonowanie placówek. Wzorcowe zakłady wychowawcze wzmacniały prestiż zakonu i wpływy, które dzięki publicznym popisom, akademiom, spektaklom teatralnym i parateatralnym, wykraczały daleko poza szkolne środowisko, ułatwiając tym samym skuteczną realizację religijnego posłannictwa⁷. Charakter poszczególnych placówek uwarunkowany

4 W styczniu 1730 roku naukę rozpoczęło dziewięciu chłopców. Czterech z nich obrało karierę duchowną, trzech zostało sekretarzami, jeden uzyskał tytuł doktora i był wykładowcą w Pizie, zob.: Pasquale Vannucci, *Collegio Nazareno (1630–1930)*, Roma: Grottaferrata, 1930, p. 85–87, 92; Karen Liebreich, *Piarist Education in the Seventeenth Century*, in: *Studi Secenteschi*, 1986, t. XXVII, p. 76–86.

5 Jean Croiset, *Heures et règlements pour messieurs les pensionnaires*, Paris 1711, p. 101; Georges Vigarello, *Ćwiczyć, grać*, in: *Historia ciała*, t. I: *Od renesansu do oświecenia*, red. Georges Vigarello, przełożył Tomasz Stróżyński, Gdańsk: Słowo, 2011, p. 232; Kazimierz Puchowski, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007, p. 125–129.

6 Małgorzata Kinowska, *Osiemnastowieczne szkoły pijarskie w Warszawie*, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa–Kraków: Zakład Historii Nauk Społecznych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, 1993, p. 426–429.

7 Magdalena Ślusarska, *Kultura literacka Wilna w dobie stanisławowskiej. Zarys wybranych zagadnień*, in: *Wiek Oświecenia*, 1998, t. 14, p. 112–113.

był statusem ekonomicznym, politycznym i kulturowym możliwych fundatorów. Cechą wspólną pozostawała dążność do pozyskania elitarnej klienteli. Maria Teresa w swej inicjatywie założenia akademii szlacheckiej (*Theresianum*) nie była odosobniona. W roku otwarcia tej wzorcowej szkoły, którą powierzyła jezuitom, podobną instytucję – *Savoyischen Akademie* – ufundowała w Wiedniu księżna Maria Teresa Felicitas von Savoyen, księżniczka Liechtensteinu. Cel instytucji był zbieżny z *Theresianum*⁸. Prowadzenia otwartej w 1749 roku akademii rycerskiej podjęli się pijarzy. Jej rektorem został Grazian Franz Marx (1721–1810).

Głównym celem Akademii Sabaudzkiej było wykształcenie młodzieży szlacheckiej w dziedzinie inżynierii i wojskowości. Program nauczania obejmował tu tylko trzy najwyższe klasy gimnazjum, przy czym ze szczególną troską podchodzono do zajęć z języka niemieckiego. Wprawdzie *examina publica* odbywały się po łacinie, ale zakładano, tak jak w *Theresianum*, że młodzież opanuje umiejętność posługiwania się nienaganną niemczyzną przy pisaniu listów czy komunikatów urzędowych. Zajęcia z tego zakresu wprowadzono latach sześćdziesiątych, choć już od 1751 roku prowadzono w języku niemieckim wykłady z historii powszechnej (zarządzenie fundatorki)⁹. W kolejnych latach na naukę historii przeznaczono aż sześć godzin tygodniowo. Na następujące potem studia prawnicze przewidziano trzy lata. Wychowankom umożliwiono studiowanie wojskowości, ze szczególnym uwzględnieniem problematyki inżynierijno-technicznej. Większość zajęć prowadzili pijarzy, zaś edukację prawniczą, techniczną oraz militarną powierzono specjalistom świeckim. Ponieważ zakonnicy wzbraniali się przed sprowadzeniem konfratrów z Francji, języka francuskiego uczyli sprowadzeni stamtąd ochmistrze. Po śmierci założycielki (1772) cesarzowa Maria Teresa starała się o utrzymanie prowadzonej przez pijarów akademii. W 1776 roku akademie i *Theresianum* znalazły się pod jednym kierownictwem¹⁰.

Warto również wspomnieć o konwiktzie założonym przez Johanna Jakuba Grafa Löwenburga. Instytut zwany Löwensburdzkim Konwiktem otwarto w 1748 roku. Prowadzili go również pijarzy. Fundacja miała służyć przede wszystkim niezamożnej szlachcie austriackiej i węgierskiej. Wykształcenie gimnazjalne młodzi szlachcice otrzymywali wspólnie z dziećmi mieszczańskimi w powszechnych szkołach łacińskich pijarów. Dopiero na początku kursu filozofii pojawiał się dodatkowy program akademii szlacheckich – odbywały się zajęcia z języka

8 „Das Institut sollte < die adelige Jugend in allen erforderlichen Wissenschaften und Exerzitien unterrichten und sie geschickt machen, dem Oberhaupte des Staates, wie auch dem Vaterlande dermaleinst in allen Ständen ersprießliche und nützliche Dienste zu leisten”, cyt. za: Eugen Guglia, *Das Theresianum in Wien*, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1996, p. 63.

9 Helmut Engelbrecht, *Geschichte des Österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, Bd. 3: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984, p. 182–183.

10 Eugen Guglia, *op. cit.*, p. 64.

francuskiego i włoskiego, rysunku, sztuki budowlanej, kaligrafii, pisania listów, fechtunku i tańca. Jednocześnie szlacheccy wychowankowie mogli uczyć się jazdy konnej, nauk prawnych i społeczno-politycznych w Akademii Sabaudzkiej. Jednakże ten, liczący się początkowo instytut, od końca lat siedemdziesiątych przeżywał kryzys i upadł ostatecznie w 1782 roku¹¹.

Historyk oświaty Stanisław Kot, pisząc o akademiach szlacheckich, stwierdził: „Tu i ówdzie tworzyli je zakonnicy, przede wszystkim pijarzy (w Rzymie *Collegium Nazarenum*, w Wiedniu Akademia Lichtensteinowska i inne); jezuici, skrzepowani przez swą *Ratio studiorum* nie mogli się przystosować do wymagań nowego czasu”¹². Tymczasem z przeprowadzonych badań wynika, że to jezuici włoscy jako pierwsi zrozumieli strategiczną rolę kolegów szlacheckich w dążeniu do sprawowaniu kontroli nad edukacją elit¹³. Oni również uprzedzili zakon Kalasantego w unowocześnieniu programu wychowania i nauczania. Poczynania Towarzystwa Jezusowego zainspirowały także teatynów, barnabیتów, benedyktynów, somasków czy oratorian. W końcu XVII stulecia największy rozgłos zyskały czołowe placówki prowadzone przez jezuitów we Francji, zwłaszcza Collège Louis-le-Grand, wpływając w różnym stopniu na ewolucyjny proces przemian w szkolnictwie zakonu w pozostałych państwach Europy. W dotychczasowej historiografii polskiej czy litewskiej na próżno szukać odzwierciedlenia tychże zjawisk, a przecież dopiero usytuowanie edukacyjnych reform pijarów, teatynów i jezuitów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy na tle europejskim pozwala nadać właściwy wymiar nie tylko dziełu tych zakonów, ale również możliwie obiektywnie i pełniej docenić dokonania Komisji Edukacji Narodowej.

Zakon pijarów w Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy świadomie podjął się, podobnie jak jezuici, edukacji szlacheckiej młodzieży aspirującej do kariery politycznej, urzędniczej, wojskowej czy dyplomatycznej, ale wierny idei szkoły humanistycznej, zaniedbał naukę języków nowożytnych, prawa, historii, polityki czy przedmiotów ścisłych.

Do zmian oświatowych nie zachęcała pijarów bierność monarchów, a scentralizowana struktura zakonu hamowała wszelkie inicjatywy zmierzające do modyfikacji programu nauczania. Niedostatki oświaty pijarskiej wynikały też z autonomicznej polityki edukacyjnej poszczególnych zakonów ponadnarodowego Kościoła. Śmielsze wysiłki zmierzające do unowocześnienia nauczania były w większości udaremniane przez przełożonych, a także przez konformizm własnego środowiska, zadawałającego się trwaniem w umysłowej rutynie. Należy też zauważyć, że synowie szlachty, pozbawieni konkurentów w drodze do urzędów

11 Helmut Engelbrecht, *op. cit.*, p. 182.

12 Stanisław Kot, *Historia wychowania, zarys podręcznikowy*, Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1934, t. 1, p. 350–351.

13 Paolo G. Brizzi, *La formazione della classe dirigente nel Sei-Settecento. I seminaria nobilium nel'Italia centro-settentrionale*, Bologna: Il Mulino, 1976.

i godności, kończyli naukę zwykle na klasie retoryki, a jedynie najzamożniejsi uzupełniali swą wiedzę i umiejętności podróżami edukacyjnymi (*Grand Tour*, *peregrinatio academica*, *Kavalierstour*)¹⁴.

Otwarte w 1740 roku przez Stanisława Konarskiego *Collegium Nobilium* świadomie starało się naśladować słynącą z „najbardziej doborowej młodzieży całej Italii i innych państw” rzymską instytucję pijarów¹⁵. Taki sam był humanistyczny ideał – *vir honestus et bonus civis*, który zamykał się również w słowach: *christianus et civis!*¹⁶. Właściwe wychowanie w ujęciu reformatora szkół pijarskich obejmowało zarówno ugruntowanie wiary katolickiej, zasad moralnych i praktykowania cnót, jak też zewnętrzne przejawy grzeczności i umiejętności zachowania się w różnorodnych sytuacjach życiowych¹⁷. Konarski dbał o to, by wychowanków uczyć religii oczyszczonej z legend. Zabraniał również częstego w dobie baroku edukowania przez zastraszanie. Nakazał izolowanie wychowanków od środowiska rodzinnego przez siedem lat nauki, a prefekt kolegium miał obowiązek lektury korespondencji uczniów z domem. W centrum pobożności stawił mszę i kazanie, zalecał comiesięczne przystępowanie do sakramentów¹⁸. Warto zauważyć, że wskazówki te przyjęła Komisja Edukacji Narodowej¹⁹.

Utworzenie w Warszawie *Collegium Nobilium*, wzorcowej szkoły elitarnej dla młodzieży szlacheckiej, wymagało działań nowatorskich. Rywalizacja pijarów z teatynami, a przede wszystkim z jezuitami o opiekę nad szlachecką młodzieżą, groźba utraty wpływu na kształtowanie elit, a także wzrost zapotrzebowania na

14 Jeremy Black, *The British Abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*, Stroud–Gloucestershire: The History Press, 2009; Marek Bratuń, „Ten wykwiuty, wykształcony Europejczyk”. *Zagraniczne studia i podróże edukacyjne Michała Jerzego Wandalina Mniszcha w latach 1762–1768*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2002; Roman Dziegielewski, *Przygotowanie młodzieży do podróży akademickiej w XVI–XVIII wieku na przykładzie traktatów apodemicznych, w szczególności „Brewiarza apodemicznego” gdańszczanina Samuela Zwickera*, Gdańsk: Athenae Gedanenses, 2015; *Staropolskie podróżeowanie*, red. Bogdan Rok, Filip Wolański, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016; Mathis Leibetseder, *Die Kavalierstour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln: Böhlau, 2004; Dorota Żołądź-Strzelczyk, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1996.

15 Stanisław Konarski, Mowa: Jak od wczesnej młodości wychowywać uczciwego człowieka i dobrego obywatela, in: Idem, *Pisma pedagogiczne*, oprac. i wstęp Łukasz Kurdybacha, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1959, p. 426–427.

16 Sante Graciotti, Echa włoskie działalności teatynów i pijarów w Polsce, in: Idem, *Od Renesansu do Oświecenia*, t. 2: *Z literatury polskiego Oświecenia*, przekł. Wojciech Jekiel i in., Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991, p. 48–48; Anna Grzeszowskiak-Krwawicz, Wkład pijarów w kształtowanie politycznej kultury szlachty w czasach stanisławowskich, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce*, p. 133–149.

17 Kalina Bartnicka, *op. cit.*, p. 455.

18 Jan Kracik, Ewangelicznie i rozumnie. Oświecenie katolickie, in: *Znak*, 1992, R. XLIV, nr 12 (451): *Dziedzictwo oświecenia*, p. 63.

19 *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, passim*.

profesjonalną kadrę w czasach króla Augusta III (1696–1763), zachęciły zakon do tworzenia ekskluzywnych szkół, w których najszybciej dokonała się zasadnicza reforma łacińskiej szkoły średniej. Nie bez znaczenia były autonomiczne działania reformatorskie samych pijarów, powodowane między innymi rosnącą świadomością zastoju w stosunku do wzorcowych instytucji zakonu na Zachodzie, zwłaszcza – *Collegium Nazarenum*²⁰.

Na pozytywne przemiany systemu szkolnego duży wpływ wywarła tradycja indywidualnej edukacji synów magnackich i doświadczenia pedagogiczne wyniesione z prowadzonych już od XVII wieku konwiktów szlacheckich, których działalność, obejmując proces wychowania i kształcenia, daleko wykraczała poza funkcje socjalne. Reforma szkół pijarskich, tak jak i placówek jezuickich, wpisuje się też w próbę „Aggiornamento” w Kościele katolickim²¹. Najważniejszym jednak czynnikiem przemian, podobnie jak na Zachodzie, stały się naciski elit. W Rzeczypospolitej kolegia szlacheckie wspierali jednak nie tyle monarchowie, co magnaci i biskupi. Nie mogąc zbyt liczyc na realną pomoc Augusta III Sasa, światłe rody magnaterii stawiały na wykształcenie nowej elity szlacheckiej, która zrealizowałaby hasła naprawy państwa. Ich pomoc wyrażała się w fundacjach, donacjach czy finansowaniu zagranicznych studiów młodych zakonników, czym wyróżnił się biskup Adam Stanisław Grabowski (1698–1766)²².

Pijarskie kolegia szlacheckie w Rzeczypospolitej stanowiły dostosowaną do realiów i potrzeb kraju recepcję ówczesnych europejskich idei i instytucji edukacyjnych, zwłaszcza placówek zakonu w Rzymie i Wiedniu. Pijarzy w Rzeczypospolitej Obojga Narodów Korony i Litwy nie mogli jednak liczyć na tak bliską hojności ofiarność rodzimych monarchów, jak ta, którą wykazała się na przykład cesarzowa Maria Teresa. Z drugiej jednak strony ani August III, ani świadom swej kulturowej misji król Stanisław August Poniatowski (1732–1798) nie przedkładali zakonowi, w formie kategorycznych nakazów, własnych aspiracji i żądań, mobilizujących zgromadzenie do wprowadzania gruntowniejszych, niż przedsięwzięte, zmian programowych i organizacyjnych. Wydaje się, że w charakterystyce reformy szkolnej Konarskiego akcentowaniu elementów nowatorskich wtórować winny opinie wskazujące na kompromisowość, połowiczność i eklektyzm podjętych działań. Dopiero podporządkowanie szkół pijarskich Komisji Edukacji Narodowej zmieniło zasadniczo ich status, cele i program.

20 Kazimierz Puchowski, *Collegium Nobillium* Stanisława Konarskiego a elitarne instytucje wychowawcze zakonów nauczających w Europie, in: *Wiek Oświecenia*, 2004, t. 20, p. 11–70.

21 Bogusław Leśnodorski, Komisji Edukacji Narodowej poczynania inspiratorskie, in: *Wiek Oświecenia*, 1978, t. 1, p. 16. Zob. też szerzej na ten temat: Władysław Maria Grabski, Światopoglądowe podstawy reformy pijarskiej (1750–1754), in: *Przegląd Historyczno-Oświatowy*, 1984, nr 4 (106), p. 401–428.

22 Jerzy Dygdała, *Adam Stanisław Grabowski (1698–1766)*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1994, p. 126–127.

Ambicją pijarów było utrzymanie *Collegium Nobilium* blisko królewskiego majestatu, obok konkurencyjnych placówek założonych tam przez teatynów (1737), a następnie również i jezuitów (1752)²³. Warszawskie *Collegium Nobilium* Konarskiego było najlepszą, modelową, skupiającą najwybitniejszą kadrę pedagogiczną, elitarną instytucją wychowawczą pijarów w Rzeczypospolitej. Należy też pamiętać o elitarnych szkołach zakonu w Wilnie i we Lwowie²⁴, wzorujących się na *Collegium Nobilium* Konarskiego²⁵.

Król Stanisław August Poniatowski zapisał Konarskiego do przeprowadzenia reform w szkołach swego zgromadzenia przypisał podróżom edukacyjnym:

Pośród pijarów wyróżniał się człowiek zaiste cnót pełen oraz pragnień, aby – jakże potrzebną narodowi – edukację naprawić. Ojciec Konarski najpierw po Włoszech i Francji podróżował, rumieniąc się tam ze wstydu z powodu ignorancji swojej, a potem wysiłki czynił, ażeby siebie i współbraci z ciemnoty wyzwolić. Z Francji zwłaszcza zaczerpnął literackie gusty i nieco nauk o literaturze, co królowały tam pomiędzy rokiem 1730 a 1740²⁶.

Monarcha podkreślił znaczenie dwóch prac Konarskiego: *De emendandis eloquentiae vitiis* (Warszawa, 1741), mającej „na celu błędy językowe zwalczać”, oraz *O skutecznym rad sposobie, albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów* (Warszawa, 1760–1763), w której lider warszawskich pijarów „jako pierwszy ośmielił się walczyć z głupotą nadużycia liberum veto”²⁷. Ocena zasług lingwistycznych i koncepcji politycznych Konarskiego wyłożonych w książkach nie była wysoka: „Obie, gdyby je na obce przetłumaczyć języki, zdałyby się co najwyżej dukaniem jakimś o poprawnym stylu i rozsądku, ale taki był w Polsce naówczas oplakany stan wiedzy i politycznych wyobrażeń. Przywiązanie do *Liberum veto* tak było mocne, że w prawdziwy się fanatyzm przerodziło, i zaiste nie lada to wymagało odwagi

23 Sante Graciotti, *op. cit.*, p. 39–56; Krystyna Maksimowicz, W sprawie Collegium Varsaviense ojców teatynów, in: *Europejskie związki dawnego teatru szkolnego i europejska wspólnota dawnych kalendarzy*, red. Irena Kadulka, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003, p. 91–98; Kazimierz Puchowski, Edukacja „losem urodzenia wyznaczonych” w warszawskim kolegium teatynów (1737–1785), in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Sarmacki konterfekt*, red. Stanisław Achremczyk, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe, 2002, p. 79–94.

24 Kazimierz Puchowski, Edukacja elit w pijarskim Collegium Nobilium we Lwowie w świetle programu popisu uczniowskiego, in: *Szkolnictwo pijarskie w czasach minionych a współczesne problemy edukacji historycznej*, t. 1, red. Krystyna Wróbel-Lipowa, Mariusz Ausz, Kraków-Lublin: Wydawnictwo eSPE, 2010, p. 97–110.

25 Jarosław Kurkowski, *Maciej Dogiel (1715–1760)*, Warszawa-Lida: Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lidzkiej, 2006.

26 *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, wybór tekstu Dominique Triaire, przekł. Wawrzyniec Brzozowski, wstęp Anna Grześkowiak-Krwawicz; Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskiej, 2013, p. 410.

27 *Ibid.*, p. 410–411.

i obywatelskich cnót, żeby się ośmielić pod nazwiskiem własnym oba te wydać dzieła. Z tej też racji Stanisław August już w pierwszych dniach swego panowania wybić kazał medal opatrzony wizerunkiem Konarskiego i słowami *Sapere auso*²⁸.

Charakteryzując genezę i działalność szkół pijarskich w Rzeczypospolitej, należy uwzględnić wpływ edukacyjnej roli dworów, zwłaszcza że niektóre z nich słusznie uchodziły za „doskonałą szkołę życia i rycerskiego rzemiosła”²⁹. Już od schyłku XVII wieku, również na Litwie, następował awans ośrodków magnackich do roli wielkich centrów politycznych i kulturotwórczych³⁰. Nieprzypadkowo biografowie akcentowali nie tylko zasługi magnatów dla ojczyzny w dziedzinie sztuki wojennej czy politycznej, ale i fakty świadczące o wykształceniu swych bohaterów oraz ich dbałości o sprawy kultury³¹. W rezydencjach magnackich, podobnie jak u bogatych mieszczan, tworzone pracownie przeznaczone do badań naukowych, gromadzono kolekcje numizmatyczne czy mineralogiczne. Zakonnicy w komnatach dworskich pogłębiali znajomość języków nowożytnych, oddawali się lekturze prasy i korzystali z cennych księgozbiorów. Nie sposób nie zauważyć, iż dzieła prezentujące najnowszą myśl naukową zwykle najwcześniej znajdowały miejsce w bibliotekach mieszczańskich, magnackich i królewskich, później trafiały do szkół prowadzonych przez różne zgromadzenia³². Zakonnicy zapewne brali też udział w dysputach poświęconych życiu politycznemu, ekonomicznemu i kulturalnemu regionu, kraju i Europy. Wiedzę zdobytą podczas formacji zakonnej i pobytu na dworach wykorzystywali i

28 *Ibid.*, p. 411.

29 Tak o swym pobycie na dworze Jana Klemensa Branickiego pisał Michał Starzeński, zob.: *Na schyłku dni Rzeczypospolitej. Kartki z pamiętnika Michała Starzeńskiego*, wyd. Henryk Mościcki, Warszawa: Nakładem Księgarni H. Altenberga, 1914, p. 3.

30 Zob. *Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Agata Ročko, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005, *passim*.

31 Mintautas Čiurinskas, Biografie Radziwiłłów a biografistyka Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, in: *Radziwiłłowie. Obrazy literackie. Biografie. Świadectwa historyczne*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin: Allegro, 2003, p. 101–108; Eugenija Ulčinaite, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001, p. 336: „Moreover, manor houses of the Radivil, Chodkievicii, Waloivicii and Pacii, noble families of the Grand Duchy of Lithuania, become significant centres of culture during the 16th and 17th centuries, where a number of gifted writers were concentrated, and where, and where literary, musical and theatre activities were fostered”. Zob. też: Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Michał Kleofas Ogiński: politician, diplomat and minister (1786–1794)*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015.

32 Zofia Gołębiowska, *W kręgu Czartoryskich. Wpływy angielskie w Puławach na przełomie XVIII i XIX wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000; Paweł Komorowski, *Bolinbroke, Robertson, Gibbon. Znajomość i recepcja ich dzieł w Rzeczypospolitej doby Oświecenia*, Warszawa: Wyd. Instytutu. Historii Nauki PAN, 2003. Nowoczesność księgozbiorów magnackich potwierdził: Hugo Kołłątaj, *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)*, oprac. Jan Hulewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953, p. 164: „śmiało możemy twierdzić, iż wszystkie nowo wychodzące podówczas w Europie dzieła nie były czytelnikom polskim obce, zwłaszcza, gdy język francuski zrobił się u nas powszechniejszym; trzeba jednak przyznać, że ponieważ te dzieła najpierwej dostawały się w ręce naszych magnatów, którzy zazwyczaj wygodne i próżniackie prowadzą życie, przeto nie mogły tak prędkiego skutku zrobić, jakiego wyciągało”.

uzupełniali w peregrynacjach edukacyjnych jako opiekunowie synów magnatów i bogatszej szlachty wysyłanych „od rodziców na zwiedzenie krajów i dworów obcych”³³.

Stanisław August wysoko ocenił postawę niektórych rodów, a zarazem pozytywną aktywność zagranicznych metrów: „Domy Czartoryskich oraz Poniatowskich – i inne nieliczne – gdzie edukacja i kultura duchowa, zachowały się dzięki nauczycielom z zagranicy sprowadzonym, ze zgrozą spoglądały, do jak wielkiego upadku jezuiti i inni polscy duchowni wykształcenie ogólne doprowadzili w narodzie”³⁴.

Stanisław August nieprzypadkowo wskazał na inspirującą rolę elit świeckich w naprawie szkół zakonnych, w tym prowadzonych przez zakon pijarów. W pamiętnikach pisał o swym wuju, księciu Michale Czartoryskim, który „Posiadając edukację lepszą i wyższą, niżli zazwyczaj u nas mają”³⁵, często i dużo rozprawiał o konieczności reformy wychowania narodowego. To on „Najwięcej ze wszystkich polskich panów swoich czasów przyczynił się krytyką swą i radami do tego, by jezuiti i pijarzy pozbyli się w swych szkołach jarzma językowych barbarzyństw, które rządziły w nich niepodzielnie”³⁶ i jemu wielka należy się wdzięczność za to, że „jako pierwszy sprzeciwił się nadmiernej barbaryzacji języka, do jakiej ignorancja Augusta II i gnuśność Augusta III doprowadziły w Polsce literaturę”³⁷.

Należy zauważyć, że w siedzibach arystokracji znacznie wcześniej niż w środowiskach zakonnych dojrzewała konieczność przeprowadzenia niezbędnych reform – również w sferze edukacji³⁸. Nieprzypadkowo wielu spośród nauczycieli, zwłaszcza kolegów szlacheckich (Andrzej Antoszewicz, Jakub Lenarski, Maciej Dogiel, Kajetan Madaliński, Józef Osiński, Wojciech Reszczyński, Aleksander Turski), pełniło funkcję guwernerów i towarzyszyło młodym arystokratom w podróżach edukacyjnych do zachodniej Europy, dokształcając się, doskonaląc języki nowożytne i poznając czołowe instytucje oświatowe³⁹. Jako opiekunowie synów magnackich czuwali nad wypełnianiem zaleceń zawartych w instrukcjach rodzicielskich, które swym nowatorstwem, zakresem programowym i pragmatyzmem zwykle przerastały

33 Franciszek Salezy Jezierski, Gowórek herbu Rawicz, wojewoda sandomirski. Powieść z widoku we śnie, oprac. B. Treger, in: *Napis*, 2000, Seria VI, p. 134.

34 *Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, p. 409.

35 *Ibid.*, p. 58.

36 *Ibid.*, p. 58–59.

37 *Ibid.*, p. 59.

38 Jacek Staszewski, Wiek XVIII w Polsce – próba nowej syntezy, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. Krystyna Stasiewicz, Stanisław Achremczyk, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1996, p. 10; Andrzej Pośpiech, Wojciech Tygielski, Społeczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII, in: *Przegląd Historyczny*, 1978, t. 69, nr 2, p. 215–237.

39 Mariusz Ausz, Kazimierz Puchowski, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Pijarskim*, Warszawa: Aspra, 2018, p. 258–259; *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wąłęga, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018, *passim*.

ofertę edukacyjną szkół zakonnych, potwierdzając i w korzystnym świetle prezentując erudycję oraz kulturę pedagogiczną elit Korony i Litwy⁴⁰.

Pijarskie Collegium Nobilium w Wilnie

Pijarów do Wilna sprowadził Konstanty Brzozowski, biskup wileński, a Antoni Sapieha, starosta merecki, później kasztelan trocki, oddał im na kolegium pałac Połubińskich, później nazwany Sapieżyńskim, oraz dwie kamienice, z zastrzeżeniem, by aż do klasy retoryki kształcili i wychowywali 6 młodzieńców ze stanu szlacheckiego. Nieco informacji o „Konwikcie sapieżyńskim” znajdujemy w „Dziejach Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej”. Potwierdzono w nich liczbę uczniów. Dodano też, iż

Antoni Kazimierz Sapieha, hrabia na Bychowie, Zasławiu itd. Starosta merecki, r. 1729 20 julii fundując w Wilnie księży pijarów, włożył na nich obowiązek utrzymywania w swoim kolegium na stole i odzieniu sześciu ubogich ze szlachty dzieci, i uczenia ich nauk aż do retoryki, przeznaczając na to dwa tysiące polskich bitych talarów. Mianowanie uczniów zostawił sobie i swoim następcom. Dla mocniejszego zabezpieczenia na zawsze swojej fundacji, oddał ją pod opiekę nuncjusza papieskiego i kapituły wileńskiej. Księża pijarowie oparli ten fundusz na kamienicy zwanej Pieczętkowską, na ulicy Dominikańskiej pod n. 415 położonej, i ciągle utrzymują sześciu uczniów, dając im stancją, stół, opał i światło, odzienie zaś z siebie uczniowie mieć powinni. Mianuje ich teraz J. O. książę Franciszek Sapieha. Oprócz tych sześciu uczniów funduszowych, mają prawie zawsze dwóch lub trzech ubogich chłopców, których opatrują i uczą. Dla dozoru tych wszystkich uczniów i powtarzania im lekcji osobnego utrzymują domowego dozorcę⁴¹.

Gdy pijarzy w myśl fundacji Sapiehy zaczęli otwierać szkoły w Wilnie, jezuita natychmiast zaprotestowali, argumentując, że zgodnie z prawami i przywilejami Akademii Wileńskiej mogą tam funkcjonować tylko szkoły jezuickie⁴².

Za radą Stanisława Konarskiego już około roku 1730 Torquat Tymiński założył „pro nobili iuventute utilius educanda” konwikt w Wilnie. Warszawski pijar przesłał Tymińskiemu do Wilna opis *Collegium Nazarenum* i szczegóły

40 Zob. *Przestrogi i nauki dla dzieci. Instrukcje rodzicielskie (XVIII w.)*, wstęp i objaśnienia Dorota Żołądź-Strzelczyk, Małgorzata E. Kowalczyk, Wrocław: Chronicon, 2017.

41 *Dzieje Dobroczynności Krajowej i Zagranicznej z Wiadomościami ku Wydoskonaleniu jej Służącymi*, 1820–1824, t. 1, p. 610.

42 Józef Łukaszewicz, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Liteuskim*, t. 1, Poznań: Jan Konstanty Żupański, 1850, p. 185–186.

zarządzania projektowaną placówką⁴³. Zapewne jest to zachowany w rękopisie dokument *Ordinatio Collegii Nobilium Vilnensis Scholarum Piarum [...] ad normam Collegiorum Nazareni et Varsaviensis conscripta*⁴⁴. Wymieniony w tytule Bonawentura Jarmański, po dwunastoletnim pobycie w charakterze prywatnego nauczyciela na dworze Radziwiłłów, gdzie opracował *Opuscula in iuvenum Radzivilorum et scholasticae iuventutis usum*⁴⁵, został regensem konwiktu. W czasie sporu z jezuitami pomyślnie kierował placówką, podnosząc jej poziom i wzbogacając bibliotekę. Uczniowie wileńscy zapewne docenili zamiłowanie pijara do historii i geografii⁴⁶.

Ordinatio przygotowano do druku, o czym świadczy *Vilnae Typographia S.R.M. Reipublicae apud PP. Schol. Piar.* Dokonano tego ze specjalnego nakazu (*ex dispositione speciali injunxion*) Bonawentury Jarmańskiego, w latach 1778–1781 prowincjała na Litwie. Reguły spisano, wzorując się na warszawskim *Collegium Nobilium Scholarum Piarum* i *Collegium Nazarenum*. Dokument mógł być projektem planowanej przez prowincjała restytucji wileńskiego *Collegium Nobilium*, ale Komisja Edukacji Narodowej nie wyraziła zgody na funkcjonowanie tego typu placówki w Wilnie, a warszawską, która pozostała prywatną instytucją pijarów, wobec niechęci zgromadzenia, częściowo tylko zdołała włączyć w system szkolny. W roku szkolnym 1780/81 pijarzy warszawscy po raz pierwszy wysłali konwiktorów z ostatniej klasy do szkoły publicznej⁴⁷.

Koncepcję konwiktu rozwinął i wcielił w życie znany historyk pijarski, Maciej Dogiel⁴⁸. Wileńskie *Collegium Nobilium* pijarów właśnie Dogielowi w największej mierze zawdzięcza swoje powstanie i rozwój. Elitarna instytucja należała do jego

43 Eustachy Tyszkiewicz, Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich r. k. klasztorów w diecezji wileńskiej, in: *Teka Wileńska*, 1857, nr 2, p. 259.

44 Archivio generale delle Scuole pie, Provincia Lithuania 59 B, Vilnius 8: *Ordinatio Collegii Nobilium Vilnensis Scholarum Piarum ex dispositione speciali injunxion Reverendissimi P. nostri Bonaventurae Jarmański a sancto Francisco Praepositi in Lituania Provincialis ad normam Collegiorum Nazareni et Varsaviensis conscripta Vilnae Typographia S.R.M. Reipublicae apud PP. Schol. Piar.* Por.: Jarosław Kurkowski, Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760), in: *Analecta*, 2006, t. 15, nr 1–2 (29–30), p. 141, gdzie Autor twierdzi, iż dokument pochodzi „z czasów nieco późniejszych, tzn. z okresu rządów prowincjała Bonawentury Jarmańskiego (1778–1781)”.

45 Stefan Truchim, Jarmański (Jurmański, Iurmański, Furmański) Bonawentura, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1962–1964, p. 623.

46 Grzegorz Piramowicz, wizytator Komisji Edukacji Narodowej w 1782 roku tak pisał o Jarmańskim: „znać po każdej rzeczy w kościele, domu i szkołach człowieka wybornego rozumu, rządneho, o dobro prawdziwe zgromadzenia swego i powszechnie pożytki starownego”, zob.: Mariusz Ausz, Kazimierz Puchowski, Jarmański [Jurmański, Iurmański, Furmański] Bonawentura od św. Franciszka, im. św. Franciszek (1725–1784), pijar prowincji litewskiej, prowincjał, prorektor, in: *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, p. 262–263.

47 Mariusz Ausz, Kazimierz Puchowski, *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Pijarskim*, p. 135–150 (Rozdział V: *Collegium Nobilium Konarskiego w czasach KEN*).

48 Antoni Danysz, Konwikty szlacheckie przy szkole pijarskiej w Rydzynie, in: Idem, *Studia z dziejów wychowania w Polsce*, Kraków: Książnica Polska w Warszawie, 1921, p. 343.

najważniejszych osiągnięć obok *Kodeksu dyplomatycznego* i pijarskiej drukarni w Wilnie.

Dogiel aktywnie uczestniczył w życiu umysłowym epoki, poznał wiele wybitnych osobistości swoich czasów, wziął czynny udział w podjętej przez Konarskiego reformie szkolnictwa pijarskiego. Litewski pijar podążał szlakiem wytyczonym przez lidera zakonu w Rzeczypospolitej, który zanim zorganizował elitarną szkołę – *Collegium Nobilium* – w Warszawie, podobne starania podejmował też w Wilnie, ale zniweczył je brak środków finansowych, odpowiedniego lokalu i trudności ze strony jezuitów. Konwikt miał niewielu uczniów, a z czasem upadł⁴⁹.

Niechęć jezuitów i brak przychylności ze strony magnatów długo utrudniały działalność pijarskiej szkoły w Wilnie. Stronnikiem jezuitów był m.in. instygator litewski, poseł Stanisław Antoni Burzyński, który bronił ich w procesie z pijarami wileńskimi o prawo utrzymania szkół wyższych w Wilnie (1738)⁵⁰. Dogiel szukał w tej sytuacji protekcji wśród najbardziej wpływowych rodów poprzez twórczość panegiryczną i pełnienie obowiązków nauczyciela domowego Scypionów w Szczuczynie. Józef Scipio del Campo powierzył testamentem Maciejowi Dogielowi wyłączną opiekę nad edukacją swojego jedyne go syna Ignacego (po 1728–1791), który mimo młodego wieku został starostą lidzkim. Jarosław Kurkowski w biografii wybitnego pijara słusznie upatruje w tym akcie dowód szczególnego zaufania magnata do młodego pijara, które musiało się wiązać z bardzo pochlebną oceną jego pracy nauczycielskiej⁵¹. Dogiel podczas zagranicznych studiów m.in. w Paryżu, Lipsku i zapewne w Rzymie, pogłębiał swą wiedzę z zakresu filozofii, matematyki, prawa natury, prawa narodów i historii, doskonalił znajomość języków starożytnych i nowożytnych, uczył się prawa i retoryki, nawiązywał kontakty z wybitnymi przedstawicielami świata nauki.

Maciej Dogiel jako rektor kolegium wileńskiego przystąpił do organizacji, a właściwie do reorganizacji konwiktu szlacheckiego zwanego wileńskim *Collegium Nobilium* (1756) na wzór warszawskiej placówki Konarskiego, nie szczędząc przy tym własnych środków, zgromadzonych w trakcie opieki nad Ignacym Scipio del Campo. Kupił pałac Scypionów, potem go spieniężył i nabył pałac Słuszków, inne środki zdobył z rewindykowanych od Akademii Wileńskiej majątków. Bibliotekę zakładu zaopatrzył w wyborowe książki i instrumenty przyrodnicze. Później swoim kosztem założył w Wilnie „najlepszą na Litwie” drukarnię (przywilej królewski z 16 XI 1754). W końcu, w ugodzie z 1753 roku kończącej spór pijarów (reprezentował ich prowincjał Felicjan Wykowski⁵²) z jezuitami o prawo naucza-

49 Zob. Jarosław Kurkowski, Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych, p. 89–157.

50 Zob. Stanisław Kościalkowski, Burzyński Stanisław Antoni, h. Trzywdar, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 142.

51 Jarosław Kurkowski, *Maciej Dogiel, passim*.

52 Magdalena Ślusarska, Felicjan Wykowski (1728–1784) – zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich, in: *Napis*, 1999, nr 3, p. 57–86.

nia w Wilnie postanowiono, że konwikt pijarski ograniczy się do liczby 30 uczniów (24 konwiktów i 6 konwiktów funduszowych) i nie będzie miał „dzwonka na zewnątrz”, a oba zgromadzenia przyrzekły nie przyjmować relegowanych uczniów. Pijarom pozostawiono swobodę w konstruowaniu programu nauczania⁵³. Należy zauważyć, iż pijarzy na Litwie dostosowali *Ordynacje* opracowane przez Konarskiego do realiów litewskiej prowincji. Proces ten dostrzec można zwłaszcza w opracowanym przez Jerzego Ciapińskiego, biegłego w języku i literaturze łacińskiej, *Methodus docendi pro scholis piis provinciae Litvanae* (Vilnae ex typographia Schol. Piarum A. 1762)⁵⁴.

Sprawa pijarskiej szkoły publicznej, po wieloletnich sporach z jezuitami, w które uwikłano nawet Rzym, króla Augusta III Sasa, elity świeckie i duchowne Korony i Litwy, była ostatecznie przegrana, postanowiono więc rozwijać ekskluzywne kolegium szlacheckie, świetnie je wyposażając. Obok placówki powstał prężny ośrodek naukowo-typograficzny. Dogiel położył też fundamenty pod budowę kościoła pijarskiego, opatrzył w wyborne książki bibliotekę kolegium i nabył dla szkoły znaczną liczbę narzędzi matematycznych. Przedsięwzięcia uczonego pijara wspierał finansowo i otaczał protekcją Michał Czartoryski, kanclerz litewski⁵⁵.

W nowej sytuacji Dogiel dołożył wszelkich starań i środków, aby zapewnić odpowiedni poziom dla nowej placówki, nie zapominając przy tym o szkolnictwie pijarskim w całej prowincji litewskiej. Dzięki jego zabiegom na kapitule w Lubieszowie w 1756 roku postanowiono, by prowincjałowie szczególną troską otoczyli sprawę doboru nauczycieli do kolegium oraz by nie przenoszono ich bez ważnego powodu do innych kolegiów. Kapituła zezwoliła także władzom *Collegium Nobilium* na bezzwłoczne usuwanie źle pracujących profesorów, bez czekania na decyzje zwierzchności zakonnej⁵⁶.

Maciej Dogiel nakłaniał elity do oddawania synów na edukację do nowej placówki, publikując *Informację względem oddawania Ichmościów Panów, młodych zacnego urodzenia, do Collegium Nobilium wileńskiego Scholarum piarum*⁵⁷. Zapewniał rodziców, iż kolegium to „miejsce opatrzone dyrekcją i wszelką wygodą, do doskonałej edukacji”.

53 Patrz: Władysław Szulc, Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły 1723–1753, in: *Ateneum Wileńskie*, 1939, nr 14, z. 1, p. 70–114; Józef Łukaszewicz, *op. cit.*, p. 193.

54 Asta Vaškeliënė, Reception of Classical Literary Genres in the 18th-century Latin Occasional Literature of the Grand Duchy of Lithuania, in: *Interlitteraria*, 2014, t. 19/1, p. 91–108; Asta Vaškeliënė, Etiketas ir buitės reformuotoje XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pijorių edukacijoje: lyginamasis tyrimas, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018, p. 73–96; Asta Vaškeliënė, XVIII a. Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra pijorių edukacijoje: tradicijos tęstinumas ir Apšvietos epochos inovacijos, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 226–241.

55 Józef Łukaszewicz, *op. cit.*, p. 259.

56 Jarosław Kurkowski, *Maciej Dogiel, passim*.

57 Treść dokumentu jest zbieżna z *Ordinatio Collegii Nobilium Vilnensis Scholarum Piarum*.

Pijarzy wyrażali przekonanie, iż otwierając w 1756 roku *Collegium Nobilium* w Wilnie czynią to „dla pomnożenia Chwały Bożej i przysługi Ojczyźnie”. Podkreślali zarazem, iż niemal we wszystkim zachowali w swej elitarnej instytucji wileńskiej reguły, ustawy i zwyczaje, którymi kierowało się kolegium szlacheckie warszawskie Konarskiego⁵⁸. Inicjatywę stworzenia placówki wileńskiej przypisali królowi Augustowi III Sasowi: „Jako zaś dobra edukacja, przez którą reformują się narody w osobliwszej zawsze u wielkich królów zwykła być konfederacyi, tak J.K.M.P.N.M. zważając jak wielkie pożytki wynikają in *publicum* z *Collegium Nobilium* warszawskiego, zostającego pod dyрекcją XX. *Scholarum Piarum* rozkazał im przywilejem swoim, ażeby dla Prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego podobnie *Collegium* erygowali w Wilnie”⁵⁹.

Pijarzy wileńscy mieli pod swą pieczę synów z najlepszych rodów, dlatego w pełni zdawali sobie sprawę z konieczności sprostania niektórym potrzebom, uznawanym przez elity za obyczajowo niezbędne. Personel, sprzęty, program zajęć rekreacyjnych, kultura stołu stanowiły niejako zewnętrzną oznakę prestiżu elit rządzących, model ostentacji konsumpcyjnej. Przebywanie w luksusowym otoczeniu, w zdrowych i higienicznych warunkach życia mogło łagodzić jak-że trudny dla konwiktów okres odseparowania od środowiska rodzinnego. Zakonnicy przedstawili więc rodzicom i opiekunom precyzyjny wykaz rzeczy niezbędnych do egzystowania w konwiktzie. Sama wyprawka do konwiktu, choć skromna w porównaniu z *Seminarium Romanum*, *Nazarenum* czy *Theresianum*, odpowiadała szlacheckiemu urodzeniu:

Sprzęty pewne trzeba, aby każdy z sobą do *Collegium* przywiódł, jako to: suknie (choć w cudzoziemskich *Kollegiach* jednostajne być zwykły, co wielce chwalebne jest, dla uniknienia między młodymi emulacyi, lub próżnej wyniosłości) jakie się komu podobają, bielizna poznaczona, pościel, rubdeszan⁶⁰, kufer zamczysty, sztuciec stołowy, lichtarzyk ze szczypcami, miednica, ręczniki, serwet tuzin na dwie lecie, parawanik koło łóżka, obicie nad łóżkiem i pawilon, albo raczej kotarkę, czyli łóżko saskie, jako wygodniejsze w zgromadzeniu, nakrycie na stolik, grzebienie, książki według szkoły każdego. Te wszystkie rzeczy, oprócz serwet, każdy wyjeżdżając z *Collegium* zabierze z sobą⁶¹.

Szkoła, formalnie dostępna dla wszystkich synów szlacheckich, faktycznie kształciła jedynie synów magnatów i bogatej szlachty. Wysokie czesne, od osoby

58 *Informacja względem oddawania Ichmościow Panow Kawalerow zacnego urodzenia do Collegium Nobilium Wileńskiego Scholarum Piarum*, Imprimatur Michael Episcopus Vilnensis [brak miejsca i roku druku, prawdopodobnie – Wilno, 1756].

59 *Ibid.*, nlb.

60 Rubdeszan (fr. *robe de chambre*) – długi, luźny szlafrok męski, często podbity futrem.

61 *Informacja...*, & I: *Sprzęty każdemu z Ichmościow Młodych do Collegium potrzebne*.

czerwonych złotych 55 rocznie (w warszawskim *Collegium Nobilium* Konarskiego 80 czerwonych złotych), sprawiało, że tylko najzamożniejsi rodzice mogli posłać do niej swoje dzieci. Pijarzy skrupulatnie wymienili składniki czesnego, zaznaczając, iż lektura zamieszczonego rejestru przekona każdego, że „Kollegium przysługi w tym Ojczyźnie, nie swojego szuka interesu”⁶². Podali zatem, iż:

Na stół ordynaryjny: to jest potraw ośm na dzień, na obiad potraw pięć, na wieczerzą trzy, tudzież śniadanie i podwieczorek, także frukta, i wino w niektóre czasy, jako i rekreacye extraordinaryjne, naczynia kuchenne, z zapłatą kuchennym ludziom.

Na sustentacją XX. Proffesorów.

Na wikt i zapłatę metrom francuskiego i niemieckiego języka.

Na stancją. Na doktora ordynaryjne wizyty.

Na drzewo do pieców i do kuchni z zapłatą stróżom.

Na bieliznę stołową, półmiski, talerze, farfurki, szkło, kredencarza.

Na świece, lampy na noc, inkaust i mydło na ręce.

Na balwierza, kamerdynera i tańcmistrza.

Na wygody w chorobach, herbatę, cukier, potrawy osobne &c.

Na posługę domową Collegii jako to na PP. Pokojowych, szafarza, gospodarza, stangreta, tudzież na utrzymanie par dwóch koni, bez których obejść się nie można.

Na gazety cotygodniowe polskie i francuskie.

Na gry i zabawy⁶³.

Wychowankom wileńskiego kolegium szlacheckiego oferowano też prasę – tak jak znajomość języków, ważny czynnik konsolidujący elity. Lekturze gazet nie tylko polskich, ale i francuskich, towarzyszyły zwykle, podobnie jak w innych tego typu placówkach, komentarze ułatwiające zrozumienie współczesnych wydarzeń: historyczny – objaśniający ich genezę, przedstawiający genealogię sławnych, znaczących i wpływowych rodów, oraz polityczny – skoncentrowany na celach i poczynaniach europejskich mocarstw.

Podane czesne nie wystarczało jednak na wszystkie wydatki związane z pobytem młodego szlachcica w *Collegium Nobilium*:

Oprócz wżwyz wyrażonej expensy, na praczkę, naprawki chust i sukien, na buty, trzewiki, pończochy, na puder i pomadę &c. i tym podobne, nieuchronne expensy, wolno Ichmościom rodzicom zostawić pieniądze

62 *Ibid.*, & III: *Expensa na cały rok ordynaryjna y nieuchybną od jednego z Ichmościow Panow Konwiktow.*

63 *Ibid.*

u kogo się podoba w mieście, lub też jeżeli im się zda u X. Regensa lub Prefekta a żadną miarą nie u Paniąt. Osobliwie zaś na sprawowanie nowych sukien lub innych porządków, nigdy Ichmościom młodym do rąk nie mają być przysyłane pieniądze, tak dla nie experencyi i zawsze szkody w ich kupnach, jako i dla niepotrzebnych im dystrykcyi i biegania⁶⁴.

Konwikt w ramach dodatkowych kosztów zapewniał też swym wychowankom leki i odpowiednią opiekę medyczną – „Apteki osobny registr na końcu roku podany będzie tym, którzy by jej potrzebowali. Doktor i cyrulik, za jaką extraordinaryną (waruj Boże) chorobę, ma być osobno płacony”⁶⁵.

Arystokracja aż do XVIII wieku nad zorganizowaną szkołą łacińską przedkładała prywatnych nauczycieli, edukację domową i dworską dopełnianą podróżami akademickimi. Pijarzy, tak jak jezuici, krytykowali te formy, dyskretnie propagując wychowanie w zamkniętym kolegium, którego mury i opiekunowie chronią młodzież przed wpływami z zewnątrz, przed pokusami życia dorosłych, a nawet przed nie zawsze pożądanymi postawami rodziców. Wyedukowany w konwikcie syn miał być gwarantem wzmocnienia religijności swojego rodu, podniesienia moralności i zaprowadzenia w społeczeństwie obyczajów zgodnych z nauczaniem Kościoła katolickiego⁶⁶. Stąd w *Informacji* zalecano, by pobytu w konwikcie szlacheckiej młodzieży nie przerywały nie tylko wspólne z rodzicami czy krewnymi wizyty na mieście, ale też świąteczne czy wakacyjne wyjazdy do rodzinnych dworów:

W dni i godziny do nauk naznaczone Ichmość Panowie Młodzi wyjeżdżać nie będą. Dni wolnych jeśli wyjechali, wracać się zawsze mają, lecie najdalej na siódmą, zimie najdalej na piątą godzinę do *Collegium*, ani *extra Collegium* spać, albo dłużej się w noc bawić, ani na żadne Kompanie wieczorne, wieczere &c. zostać nigdy nikomu pozwolono nie będzie. W którym to punkcie dochowania *Collegio*, tego bardzo potrzebnego zwyczaju samych Ichmościow zacnych Rodziców uprasza kolegium, bo to porządek wewnętrzny i czas do rozłożonych lekcji psuje i wiele inkonwencyj, pomieszania godzin &c. jest przyczyną. Do tego jednym pozwoliwszy, jest to zawsze dla drugich ustawiczna z opuszczeniem nauk tentacya, którzy jedni drugich przykłady widząc, nie tylko rodziców ale i krewnych lub przyjaciół prosić skrycie i nasadzać zwykli o takie wyjastki, z wielkim umartwieniem i nie uspokojeniem *Collegii*.

64 *Ibid.*

65 *Ibid.*

66 Karen Liebreich, Piarist Education in the Seventeenth Century, in: *Studi Secenteschi*, 1986, t. XXVII, p. 67–68.

Na święta lub kilkodziennie za Wilno przejazdki nie życzy sobie kolegium żadną miarą, aby ichmosciow panow młodych brano, gdyż to jest pewną okazyją łatwego od ustaw *Collegii* odzwyczajenia się, ostygnienia w aplikacyi do nauk i niepotrzebnej wolności nabrania Młodym Panom, którzy *in Collegio* dosyć swoich rozrywek i rekreacyi mają. A lubo dla tych dopiero wyrażonych przyczyn, które z dłuższych domowych dystrakcyi pochodzą, kolegium nieskończenie uprasza ichmosciów rodziców i krewnych, aby nie brali na wakacje ichmosciow panow konwiktorów, atoli ci, którzy w tym wyperswadować sobie i uprosić się nie dadzą, mogą ich wziąć na wakacje, ale przynajmniej nie w rok, i to z słusznym jakim człowiekiem z domu własnego każdemu od ichmosciow rodziców, nie od kolegium, przydanym. Czas zaś wakacji generalnych od św. Anny, in Julio, do pierwszego a najdalej po ósmego dnia septembra, to jest do Narodzenia Najświętszej Panny jest naznaczony⁶⁷.

Usunięcie przez Konarskiego z warszawskiego *Collegium Nobilium* rekrutujących się z ubogiej szlachty służących dla młodzieży bogatej i wprowadzenie na ich miejsce lokajów, spowodowało energiczny sprzeciw wyrażony piórem Szczęsnego Czackiego w *Skardze ubogiej szlachty*. obrońcy równości szlacheckiej i tradycyjnej edukacji protestowali:

Wiadomo to już całej Polsce, jako ichmość duchowni szkołami się bawiący, czy to z pogardy ubogiej krwi szlacheckiej [...] czyli też sprykrzywszy snadź sobie publiczną w szkołach wszystkij wobec, tak dostatniej, jako i uboższej młodzi polskiej edukacją [...] pootwierali po przedniejszych miastach i jeszcze coraz więcej otwierać i rozmnażać usiłują konwikty czyli Collegia Nobilium, do których same tylko panięta znaczne i możniejszych szlacheckich synów, skąd tylko mogą, garną i zbierają, piędźnej za to, a niemalej wprawdzie, owszem, mówić się może, iż nad słusność wyciągając od nich rocznej zapłaty⁶⁸.

Utyskiwania ubogiej szlachty nie były powszechne, *Skarga* jednak nie pozostała bez echa: żaden z zakonów po jej publikacji nie powołał nowej placówki dla bogatszej młodzieży szlacheckiej. Sam Konarski już w październiku 1764 roku w liście *Do szlachty sejmikowej* potwierdzał rezygnację z lokajów i powrót do internatu na stanowiska służby dla młodzieży bogatej synów szlachty ubogiej.

67 *Informacya...*, & *IV Zwyczaję niektóre Collegii Nobilium potrzebne do wiadomości Ichmościom Rodzicom*.

68 [Szczęśny Czacki?], *Skarga ubogiej szlachty na otworzone w Polsce konwikty podczas sejmików zaniesiona*, in: Stanisław Konarski, *Pisma pedagogiczne*, p. 637–638.

Pijarzy wileńscy utrzymywali własnych pokojowych, ale byli otwarci na życzenia rodziców swych wychowanków:

Gwoli posługi, życzy sobie Collegium, aby żaden z ichmościów ludzi z domu przydanych nie miał, a usługą PP. Pokojowych, których na ten koniec utrzymuje Collegium, kontentował się: ponieważ z osobnym dla każdego Panięcia z domu przydanym czelkiem nieznośna rzecz byłaby Collegio, gdyż do 30 na przykład Paniąt pomieścić niepodobna trzydziestu, albo mało co mniej posługaczow, i wielka w rządzie takich ludzi ciężkość, a stąd nieporządek, kiedy z takich służących wiele do złego trafia się okazji, kiedy Panów Młodych rozkaz potajemnie, czego dostrzec trudno, pełnią, kiedy Panie ma komu, i po co chce kryjomu, lub pod innym pretekstem rozkazać, co przymusiło cudzoziemskie Collegia, iż żadnych nigdy do żadnego Panięcia własnych sług nie przypuszczają, jako świadkami są tak wielu zacnych Patriotów naszych z najprzedniejszych Familii, którzy się w cudzych krajach edukowali. Jakoż w samej rzeczy do pilnowania Młodych Panów nie są potrzebni domowi słudzy w Collegium: gdyż młodemu Panięciu jakiegokolwiek bądź godności, żadnej bynajmniej nie potrzeba parady, usługa zaś dla nich dosyć jest łatwa i mała, tak dalece, że jeden, byleby tylko stateczny był i pilny, kilku Paniętom wybornie usłużyć i rzeczy ich pod rejestrem trzymać może. Kto krew swoją oddaje i powierza staraniu Collegii, godzi się ufać, że na dozorze i pilnowaniu bez domowego fidelisa zachodzić nie będzie. Kto by się zaś w tym punkcie wyperswadować nie dał, taką ma informację: jeżeli to będzie pokojowy szlachcic, lat koniecznie sposobnych do nauk, gdyż tu powinien uczyć się, zapłaci się za wikt jego roczny czerwonych złotych 8, jeżeli będzie Kamerdyner, na którego by ta, co do Paniąt szła porcyja, zapłaci się od niego czerwonych złotych 20, jeśli zaś będzie lokaj lub inszy jakikolwiek, wikt w Collegium mieć nie może, lecz trzeba mu dawać strawne, albo stół dla niego umówić w mieście, na co godzina z rana i w wieczór wyznaczaną będzie; którym to ludziom noszenie szpady, szabli lub jakiegokolwiek oręża zakazane być ma. Komu będzie się podobało, wolno będzie i pokojowego stół w mieście umówić albo strawne dać. To się oraz podaje do uwagi, iż ażeby z tych lokajów, oprócz błażej usługi, jakikolwiek był dla Paniąt pożytek, język niemiecki albo francuski umieć powinni. Nadto Collegium pełną moc sobie zachowuje do odprawienia takowych ludzi i pokojowych każdego czasu, jeżeliby niesfornymi pokazali się. Przestrzega się oraz zawczasu, iż nie z rejestru służyć, ale wszystko czynić mają, co im rozkazane będzie, gdyż inaczej miasto pomocy większaby z nich zawada była i nie wygoda⁶⁹.

69 *Informacja..., & IV: Zwyczaję niektóre Collegii Nobilium potrzebne do wiadomości Ichmościow Rodzicow.*

W przywołanym źródle zwraca uwagę przedmowa do rodziców, w której profesorowie pijarskiego *Collegium Nobilium* w Wilnie podkreślili powinność szlachty wobec własnych dzieci:

Nie mogą Rodzice bardziej się zasłużyć Bogu i Ojczyźnie, i większego oraz własnemuż domowi swojemu wyświadczyć dobrodziejstwa, jak gdy dzieciom swoim dobrą dadzą edukacją⁷⁰. Wychowani bowiem w sentymentach religii i wszelkich cnót, młodzi Kawalerowie, pięknie na potym rządzić się maksymami i doskonale według Praw Boskich, jako się spodziewać potrzeba, życie wieść będą. Jak zaś wiele zależy Ojczyźnie na wydoskonaleniu przymiotów młodych Panów i uformowaniu ich we wszystkich naukach i wiadomościach zacnemu ich urodzeniu przyzwoitych, stąd się daje, że każda Rzeczpospolita nie inszą być musi, tylko taką, jakimi będą ci, którzy do sprawowania jej swego czasu przystąpią⁷¹.

Pijarzy sprecyzowali specyfikę tworzonej instytucji, wskazali jej europejski rodowód, a dzięki wyśmienitej kadrze pragnęli nowoczesnie edukować elity zgodnie z koncepcją Johna Locke'a – bez stosowania przymusu:

Na koniec co do partykularnych każdego z dobrej edukacji pochodzących pożytków należy, jaka jest różność przy jednakowym urodzeniu i fortunie, między temi, którzy dobrą i temi, którzy złą mieli edukacja, jakie ukontentowania z lat młodości dobrze ułożonych na całe ściągają się życie, ca za szczęśliwość mieć rozum różnemi ozdobiony naukami i wiadomościami, jaka stąd u wszystkich wziętość, estymacja i do wszelkich promocji sposobność, rzecz eksplikacji nie potrzebuje. Że zaś nie masz trudniejszego, jak doskonałą dać edukacją, ta zaś trudność najbardziej zachodzi w dobraniu sposobnych do tego ludzi, którzy by umieli dobre młodym Panom inspirować sentymenta, wzbudzić ich ochotę do nauk i uczyć bez przymuszenia. Za czym wynalezione są na to w cudzoziemskich krajach *Collegia privata Nobilium*, gdzie dobrane subiecta, przy rozłożonych na swoje godziny zabawach, pewną liczbę samych tylko zacnego urodzenia Kawalerów w bojaźni Bożej i we wszystkich im potrzebnych naukach, exercycjach i wiadomościach, z taką, jak największa być może, pilnością edukują.

⁷⁰ Podobne cele rodzicom przedkładali jezuiti. Zob. *Porządek i ustawy Collegii Nobilium Akademii Wileńskiej Societatis Jesu dla Informacji tak Ichmnościów Panów Konwiktorów oraz dla pospolitej wszystkim wiadomości zebrane i do druku podane roku Pańskiego 1762, w Wilnie w Drukarni J. K. Mci Akademickiej Societatis Jesu*, p. 7–8: *O postępku w pobożności i cnotach chrześcijańskich*: „Nie możecie Przechacni Rodzice z obowiązku stanu Waszego zupełnie Bogu się wyplącić, ani też Ojczyźnie wierniejszej przysługi uczynić, ani Domu swojego i Imienia sławę bardziej pomnożyć, ani dzieciom większą łaskę i miłość oświadczyć, jako, gdy onym należytą w pobożności chrześcijańskiej i naukach przyzwoitych edukacją obmyślać”.

⁷¹ *Informacja...*, karta 1–2 nieliczbowana.

Ten sposób edukacji za najdoskonalszy teraz miany jest po wszystkich cudzoziemskich krajach, którego, że w szkołach publicznych dla wielu przyczyn zachować nie można, dowodem tego jest, że nie tylko ci, którzy szkoły mają publiczne, ale i same nawet Akademie lubo pospolicie uczą wszystkich nauk, przecież takie *Collegia privata Nobilium a parte erigują*⁷².

Pijarzy za najtrudniejsze wyzwanie w tworzeniu instytucji uznali dobór odpowiedniej dla wyznaczonych celów kadry pedagogicznej.

Wychowanie i kształcenie przystawało do triady – Bóg, Ojczyzna, Rodzina, ale to *Pietas* miała być podstawą godziwego życia, a przyjęte w kolegium praktyki religijne zasadniczo nie odbiegały od stosowanych w elitarnych szkołach zakonów w Europie. Pamiętajmy, że pijarzy, wobec wrogich religii prądów oświeceniowych, podjęli szereg prób zmierzających do takiego przepracowania podstawowych założeń doktryny chrześcijańskiej, by mogły one zostać zaakceptowane przez magnacką młodzież. Cała podjęta akcja miała wtedy charakter wybitnie pragmatyczny. Chodziło bowiem o obronę religijno-moralnych założeń chrześcijańskiego modelu wychowania (jaki narzucił uczelni Konarski) z jednoczesnym uwrażliwieniem wychowanków na prawdziwe zdobycze myśli, którą przynajmniej od roku 1750 niosły do Rzeczypospolitej powiewy oświecenia⁷³.

Reinhart Koselleck, niemiecki historyk, teoretyk historiografii, współtwórca semantyki historycznej, do podstawowych ogólnych cech edukacji zaliczył religijność. Stwierdził zasadnie, iż „mimo oświeceniowo-pedagogicznego zacieśniania edukacja nigdy nie straciła swej religijnej treści”⁷⁴. Także kolegia szlacheckie pijarów doby oświecenia wypełniały wciąż, choć w odmiennej formie i treści, apostołską misję skryształowaną uprzednio przez Ignacego Loyolę. Programy tych wzorcowych instytucji postulowały wciąż integralny splot wychowania moralnego z religijnym, a profesorowie starali się powstrzymać rozchodzenie się nowożytnej myśli i edukacji⁷⁵.

Związany z wileńskim *Collegium Nobilium* wybitny pijar Bernard Syruć na polecenie biskupa żmudzkiego Jana Dominika Łopacińskiego przełożył i wydał książeczkę oratoriana Louisa Caracciolięgo, poświęconą obronie wiary objawionej przeciwko szerzącej się w Europie „zarazie deistów”. *Religia pocziwego człowieka* ukazała się w Wilnie w 1769 roku, oryginał – *La religion de l'honnête homme* trzy lata wcześniej w Paryżu⁷⁶. W środowisku wileńskich pijarów wydano też książkę

72 *Informacya...*, k. 1–2 nlb.

73 Jan Śrutwa, Prawo naturalne w programie naukowo-dydaktycznym *Collegium Nobilium* 1740–1773, in: *Roczniki Filozoficzne*, 1974, nr 22 (2), p. 111.

74 Reinhart Koselleck, *Semantyka historyczna*, wybór i oprac. Hubert Orłowski, tłum. Wojciech Kunicki, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012, p. 431.

75 Stanisław Janeczek, Ideały wychowawcze w edukacji oświeceniowej (w perspektywie historii intelektualnej), Z dziejów Komisji Edukacji Narodowej, in: *Roczniki Kulturoznawcze*, 2015, t. VI, nr 2, p. 5–37; Jan Kracik, *op. cit.*, p. 57.

76 Zob. Jarosław Kurkowski, Między Wschodem a Zachodem. Bernard Syruć (Siruć) 1731–1784, in: *Analecta: studia i materiały z dziejów nauki*, 2009, t. 18, nr 1–2 (35–36), p. 17–18.

wybitnego przedstawiciela oświecenia katolickiego, Ludwika Muratoriego *O porządnym nabożeństwie chrześcijan* (Wilno, 1787), która określała zasady religijności⁷⁷.

Pijarzy starali się kształtować postawy światopoglądowe, moralność wychowanków i, ku zadowoleniu elit, rozwijać kurtuazję i poprawne maniere towarzyskie. Znamienny jest przy tym fakt, iż europejskiej sławy dzieło *Il Cortegiano* (1519), w którym dyplomata Baldassare Castiglione (1478–1519) prezentował wytworny ideał renesansowego dworzanina, zostało wyparte przez podręcznik poświęcony „dobrym manierom i wytwornej rozmowie” – *Galateo* (1558) Giovanniego della Casa (1503–1556), aktywnego uczestnika przejścia Italii z pełni renesansu do świata kontrreformacji. Della Casa, arcybiskup, nuncjusz papieski w Wenecji, gdzie osadził inkwizycję i tworzył *Indeks ksiąg zakazanych*, upowszechniał fundamentalne wartości, sposób myślenia, upodobania i tryb życia, ale w nowym, trydenckim duchu. Ostrzegał czytelników, by nie kpili z „rzeczy świętych lub do nabożeństwa należących; bo to nie byłby żart lecz bezbożność”⁷⁸, podobna do tej, jakiej według niego dopuścił się Giovanni Boccaccio w *Dekameronie*⁷⁹. *Galateusza* wydano m. in. w kolegium szlacheckim w Bolonii w 1601 roku, a w 1617 roku w La Flèche⁸⁰, chcąc nauczyć młodzież, także ze stanu mieszczańskiego, „wszystkich cenionych zachowań i manier, przyjętych przez ludzi honoru i cnotliwych”⁸¹.

Galateo to jeden z przewodników *l'honnête homme*. Zakres tego pojęcia, w tym kwestia stosunku do religii, zmieniał się w czasie⁸². Przypomnijmy, że w XVII wieku dużą popularnością cieszył się traktat Nicolasa Fareta *L'Honneste homme ou l'art de plaire à la cour* z 1630 roku. Według Fareta *honnête homme* to mężczyzna odznaczający się wyjątkową moralnością, godnością i honorem, a także religijno-

77 Jan Kracik, *op. cit.*, p. 64.

78 *Stary Galateusz czyli pouzeczne przestrogi obyczajności z dawnego łacińskiego egzemplarza wytomaczone przez X. Bernarda Syrucia Scholar. Piar.*, Wilno: Drukarnia J.K.M. i Rzeczypospolitej X.X. Scholarum Piarum, 1772, p. 54–55.

79 *Ibid.*, p. 28: „Przez żaden sposób nie mówić przeciwko Bogu i Świętym Pańskim, chociażby w tym żart był najdowcipniejszy, w czym godne nagany są rozmowy Jana Bukkacyjusza. To więc pilnie uważaj, iż o Bogu i źle mówić i słuchać, nie tylko sumieniu, ale i grzeczności przeciwi się; owszem od takiego zgromadzenia zaraz wychodzić należy z skwapliwością”.

80 Zob. Paolo G. Brizzi, *op. cit.*, p. 237.

81 Cyt. za: Philippe Ariès, *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, przekł. Maryna Ochab, Gdańsk: Marabut, 1995, p. 211; Norbert Elias, *O procesie cywilizacji. Analizy socjo- i psychogenetyczne*, przekł. Tadeusz Zabłudowski, Kamil Markiewicz, Warszawa: W.A.B., 2011, p. 146, 149–152, 159, 198 i n.

82 Wojciech Sajkowski, Ideał *honnête homme*'a w programie Collegium Nobilium Scholarum Piarum a francuskie kontroświenie, in: *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*, red. Kazimierz Puchowski, Joanna Orzeł, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2018, p. 61–74; Jon R. Snyder, *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe*, London: Berkeley, 2009, p. 225: „The term 'honnête homme' is notoriously polysemous, and is often left untranslated”. Zob. też: Emmanuel Bury, *Homme*, in: *Dictionnaire raisonné de la politesse et du savoir-vivre, du Moyen Âge à nos jours*, ed. Alain Montadon, Paris: Editions du Seuil, 1995, p. 483–654; Emmanuel Bury, *Littérature et Politesse. L'Invention de l'honnête homme (1580–1750)*, Paris: Presses Universitaires de France, 1996.

ścią. W dalszej kolejności autor docenił cechy świadczące o towarzyskiej ogładzie, na którą składała się sztuka konwersacji, elegancki ubiór oraz pewien zasób wiedzy. Z czasem jednak wartości moralne i religijne zaczęły ustępować miejsca walorom towarzyskim. Idea *honnêteté* ewoluowała przez cały wiek XVII. Ostatecznie sprowadzono ją przede wszystkim do elokwencji, grzeczności, uprzejmości czy elegancji. Co bardzo ważne, ten ideał światowego obycia nabrał charakteru typowo świeckiego⁸³. Zakony prowadzące elitarne kolegia pozostały jednak wierne *Galateuszowi* także w XVIII stuleciu. Dziełko della Casy przełożył pijar litewski Bernard Syruć⁸⁴. Czytelnicy mieli być przekonani, iż „Obyczajność jest wdzięk jakiś uczciwy i przyjemny, pochodzący z pokory ufundowanej na miłości chrześcijańskiej”⁸⁵. Teatyni warszawscy, utrzymując prymat wychowania religijnego, polecali to dziełko w przekonaniu, iż podopieczni „ujrzą najwłaściwiej objaśnione zarówno niestosowne błędy w ludzkich obyczajach, jak i uprzejmą elegancję”⁸⁶.

Wychowankowie pijarscy, tak jak i ich jezuicy koledzy, znali też zapewne przełożone z francuskiego przez Szymona Łabęckiego *Instrukcje dla młodych panów...* markiza de La Chétardiego, wydanych we Lwowie w 1747 roku, będących przeróbką

83 Monika Malinowska, Krytyka ideału *Honnêteté* na tle nowoczesnych poglądów Poulaina de la Barre, in: *Acta Philologica*, 2014, nr 43, p. 150.

84 Siruć (Syruć) Bernard (1731–1784), pijar prowincji litewskiej, nauczyciel, tłumacz, prof. Szkoły Głównej Litewskiej, matematyk. Jako zdolny młody pijar, został wysłany w 1753 r. na studia do Rzymu, gdzie przez dwa lata studiował matematykę i teologię. Powracając do kraju w 1755 r., zatrzymał się na rok w Wiedniu, gdzie wykładał matematykę w *Collegium Teresianum*. W Wiedniu otrzymał święcenia kapłańskie. Po powrocie do Wilna zajął się reorganizacją kolegium pijarskiego i wprowadzeniem nowego programu nauczania. Następnie przez 12 lat uczył tam wymowy i matematyki. Po otwarciu wileńskiego *Collegium Nobilium* uczył w nim matematyki w l. 1758–1762 i 1765–1766. W r. 1762/63 był rektorem tegoż kolegium. Przez siedem lat był nauczycielem prywatnym na dworze stryja Szymona Sirucia, kasztelana witebskiego. Nawiązał współpracę z Komisją Edukacji Narodowej i uczestniczył w reformie oświaty na Litwie. Po otrzymaniu doktoratu z teologii i obojga prawa w 1781 r. objął katedrę prawa rzymskiego w Kolegium Moralnym w Szkole Głównej Litewskiej. Od r. akademickiego 1783/84 wykładał również Stary i Nowy Testament. Autor podręcznika *Nauka dobrego pisania w języku polskim...* (Wilno, 1769). Wydał też kilkakrotnie wznawiany podręcznik matematyki dla „gumiennych, szynkarzy, włodarzy” – *Arytmetyka prostacka, czyli nowy sposób czynienia rachunków, którego nieumiejących czytać tak łatwo nauczyć można [...]* (Wilno, 1767). Dla wileńskich uczniów opracował wybór tekstów do nauki łaciny – *Collectanea e probatis latinae lingua scriptoribus ad usum scholasticae iuventutis* (Wilno, 1773). Tłumacz dzieł religijnych, m.in. z francuskiego *Dzień zakonny albo sposób bogobojnego uszytych godzin w zakonie trawienia*, ks. Lavala S.J. (Wilno, 1777); z łaciny *O naśladowaniu Najświętszej Maryi Panny* (Wilno, 1775). W jego przekładzie jest także *Historia państwa Rosyjskiego napisana językiem ojczystym przez Iwana Nestesuranowicza wytl. po polsku przez [...]* (Wilno, 1781). Bardzo wysoko cenił go Bonifacy Jundziłł, znany z dość ostrych ocen nawet swoich współbraci. Zob. Mariusz Ausz, Siruć [Syruć] Bernard od św. Jacka [Hiacynta], im. św. Michała (1731–1784), pijar prowincji litewskiej, nauczyciel, profesor Szk. Gł. Lit., matematyk, autor podręczników, tłumacz, in: *Komisja Edukacji Narodowej. 1773–1794. Słownik biograficzny*, p. 577–578.

85 *Stary Galateusz*, k. 1 nlb.

86 *Collegii Varsaviensis apud Clericos Regulares instituti brevis notitia, Varsaviae, Typis S. R. M. Collegij Societatis Jesu*, [b. r. m.], p. 13.

francuskiego poradnika *savoir-vivre* u dostosowaną do sarmackich warunków, a poświęconą osiągnięciu poprzez odpowiednie zachowanie i maniery sukcesu w życiu towarzyskim, zrobieniu kariery zawodowej i zdobyciu pozycji społecznej. Z czasem postawy pijarskich wychowanków kształtowały *Prawidła przystojności i obyczajności studentów pijarskich* pióra Onufrego Kopczyńskiego (Warszawa w Drukarni Xięży Pijarów, 1806). Dziełko Kopczyńskiego stanowiło jeden z rezultatów ponad dwuletniej troski zgromadzenia Kalasancjusza o właściwe wychowanie elit.

Wileńskie *Collegium Nobilium* było instytucją, w której realizowano wyraźnie zmodyfikowany humanistyczny program wychowania i kształcenia. Pijarzy do otwarcia tej szkoły starannie się przygotowywali, gromadząc najważniejsze informacje o krajowych i zagranicznych placówkach wychowawczych dla szlachty. Dobór programu kształcenia był jednak selektywny i znacznie uboższy niż w ekskluzywnych szkołach, na które się powoływano.

W prospekcie programowym z 1756 roku pijarzy wileńscy zapowiadali, iż:

Uczyć się będzie Ichmość młodzi (za pomocą Bożą) sentymentów naprzód ich urodzenia godnych, do religii i wszystkich powinności ku Bogu i Ojczyźnie należących, przy tym łacińskiego języka, geografii, chronologii, historii uniwersalnej, *statum politicum* wszystkich królestw, osobliwie zaś Rzeczypospolitej Polskiej, elokwencji w mowach i listach, języka francuskiego i niemieckiego, eksplikacji autorów, zrozumienia i zażycia różnych książek, geometrii i inszych części matematyki, filozofii takiej, jaka kawalerom jest potrzebna, pożyteczna i ciekawa. Do teologii, także do *jus canonicum, vel civile, jus patrium*, do architektury *civilem et militare*m, kto zechce, aplikowany będzie. Naturalnie zaś na to wszystko czasu potrzeba, ani po roku jednym, lub drugim, znacznego postępu, ani nad lata i pojętność, doskonałości po żadnym wyciągać nie można. Ktoby sobie życzył inszych metrów do swoich synów, jako to do rysunku, do tańca francuskiego, do fektowania, do musztry, do instrumentu jakiego, osobno z takowemi metrami godzić się ma, a na nich ugodzone pieniądze Collegio zostawić⁸⁷.

Pijarzy wileńscy docenili zatem retorykę, ale również geografę, historię, wiedzę polityczną i prawniczą, architekturę cywilną i militarną oraz umiejętności godne arystokraty – szermierkę, sztukę muzyczną i taneczną. Bliższych informacji o realizacji tych zapowiedzi dotąd nie posiadamy. Koroną wykształcenia szkolnego pozostała retoryka.

Przyjęty model sztuki oratorskiej z pewnością odzwierciedlają *Zdania o przyczynach upadku państw podczas licznego zgromadzenia wykładane przez Ichmciow Panow Kawalerow uczących się krassomowskiej sztuki w Konwikcie Szlacheckim*

87 *Informacja...*, § III. Nauki.

XX. Scholarum Piarum w Roku 1771, wydane przez pijarów w następnym roku. Opracowany przez Pawła Chlebowskiego (1740–1821) popis wileńskich wychowanków potwierdza program edukacji zawarty w prospekcie Macieja Dogiela.

Popis poprzedza myśl Polibiusza, który w księdze trzeciej swoich *Dziejów* stwierdził, iż tak jak bezyteczni wobec pacjentów są lekarze, którym obce są arkana funkcjonowania ludzkiego ciała, tak samo nie ma pożytku z męża stanu, który nie zna i nie odczytuje źródeł, przyczyn wydarzeń. Medyk nie będzie prawdopodobnie zalecał właściwego leczenia pacjenta, a ten ostatni bez takiej wiedzy nie poradzi sobie z okolicznościami. Odpowiednia, precyzyjna i szybka diagnoza pierwszej przyczyny każdego zdarzenia jest bardzo istotna, ponieważ umożliwia szybką i właściwą reakcję i dość łatwe znajdowanie remedium na rozwiązanie problemów⁸⁸.

Szlachecka młodzież już w pierwszej części publicznego egzaminu (*Zdanie I: Zaniedbanie Boga i Religii jest przyczyną upadku państw*) głosiła, iż „Bóg jest początkiem wszelkiego stworzenia, za czym moc i władzę nad nim sobie zostawić wielowładną musiał; Bóg jest rządcą w powszechności całego jak jest rozległy świata, zaczym i narodu ludzkiego, a w szczególności wszystkich królestw los i przeznaczenie od niego zawisło”⁸⁹. Czerpiąc dość obficie z dialogu Cyserona – *De natura deorum*, twierdzili: „Z wzgardą Boga, zaniedbania Religii, a z zaniedbaniem tej, wywrócenie cnoty i dobrych obyczajów, tę sprawiedliwą ściągają na Naród karę, pomstę i przekleństwo”⁹⁰.

Pobożność wileńskich wychowanków miała być wsparta edukacją, bowiem *Zaniedbanie dobrego młodzi wychowania jest przyczyną upadku Rzeczypospolitych*. To właśnie dzięki edukacji „znajdują Rzeczypospolite mądrych, cnotliwych i doświadczonych do sprawowania godnie urzędów, obywatelów”⁹¹. Chlebowski uszczegółowił kompetencje przyszłych kadr niezbędnych państwu i społeczeństwu:

Co jednak do rady dobrej należy prócz górującego rozumu, wielu i wielkich rzeczy potrzeba znajomości; w czynieniu pracowitości, w zabiegach przezorności. Za czym do rady wysądzony obywatel, nie tylko swoich, lecz dawniejszych czasów, dzieje, odmiany i większej wagi przypadki, wiedzieć koniecznie powinien (Polibiusz) nie tylko swego kraju, ale i postronnych znać doskonale interessa, rząd, prawa, dobroć i zwyczaj; ażeby czyniąc ustawicznie miarę między pożytecznymi, pożyteczniejsze, między skutecznymi, skuteczniejsze, między zdrowymi, najzdrowsze

88 Paweł Chlebowski, *Zdania O Przyczynach Upadku Państw Pod Czas Licznego Zgromadzenia Wykładane Przez Ichmciow Panow Kawalerow Uczących się Krassomowskiej Sztuki W Konwikkie Szlacheckim XX. Scholarum Piarum w Roku 1771*, w Wilnie: w Drukarni J.KMcI y Rzeczypospolitej XX Scholarum Piarum, 1772 (nlb).

89 *Ibid.*, p. 7–8.

90 *Ibid.*, p. 18–19.

91 *Ibid.*, p. 28.

umiał obierać lekarstwa; czego bez wątpienie bez pracy nie dokaze, bez przewyższającej przezornosci w porę i podług okolicznosci nie uzyje. Co zaś się ściaga do sil i mocy: znajomosc wielką sztuki, miejsc i krajów polozenia, źródła wewnetrznej sily i slabosci, rownie jak nieprzyjaciół, za nieoddzielną sądzę od tych, których straży swoje bezpieczenstwo, calosc i Ojczyznę poruczają obywatele. Cóz bez tego największe dokazać potrafi męstwo? Co niezmyslona do wojny ochota? co prawdziwa odwaga na wszystkie trudności, niebezpieczenstwa i utratę zdrowia, zycia i majątków ochoczoz rzucająca się? Najchwalebniejsze i wiekami niewyslawione nie dokazuje tego (jakby powinno) męstwo, którym sztuka nie kieruje; najrzetelniejsze zapędy omylają w skutku; kiedy wczesnie własnych do nieprzyjacielskich nalezyta nie czyni się miarą rachunków, kiedy się nie przewidzą dostatecznie, które mnie wesprzęd, nieprzyjacielowi szkodzić mogą sposoby⁹².

Wiedzę prawniczą w szkolnictwie katolickim, także placówkach prowadzonych przez zakony, zwykle zaniedbywano. Sytuacja zmienia się w drugiej polowie XVIII wieku⁹³. Pijarzy wileńscy docenili tę dyscyplinę w edukacji przyszłych elit Litwy:

Co do sprawiedliwosci na koniec: Bieglosc w prawie, bezstronnosc i roztropnosc są koniecznie potrzebne w tych, pod których sąd i zdanie, zycie, slawę, krzywdy i majątki poddają obywatele. Znajomosc prawa odwodzi od przedstawienia granic, która im prawodawcza przepisala powaga; bezstronnosc, bez względu zadnego równą wszystkim podług zasad wyznacza nagrodę; roztropnosc między surowoscia a milosierdziem taką stanowi miarę, ażeby i prawom nienaruszona zostala powaga, i występek przyzwoitą odebral karę⁹⁴.

Pijarzy wileńscy w edukacji obywatelskiej uwzględnili dzieje powszechne i ojczyste. Wiemy, iż *Historia Lituanae* Wojciecha Wijuka Kojalowicza znalazla się w kanonie lektur zalecanych uczniom szkół pijarskich przez Stanisława Konarskiego. Dzieło to stanowiło wymowne świadectwo zainteresowania przeszloscia Litwy. Obraz dziejów w nim zawarty sprzyjal rozwijaniu litewskiej swiadomosci narodowej. Praca litewskiego jezuita jako pierwsza synteza przeszlosci Litwy w języku powszechnie używanym rozslawiala dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego w całej Europie⁹⁵.

92 *Ibid.*, p. 24–26.

93 Zob. Bartłomiej Sobieraj, Z problematyki nauczania prawa ojczystego i narodów w pijarskim Collegium Nobilium w Warszawie, in: *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej*, p. 51–60.

94 Pawel Chlebowski, *op. cit.*, p. 27.

95 Kazimierz Puchowski, Dzieje Litwy w ksztalceniu elit politycznych w szkołach jezuitckich Rzeczypospolitej Obojga Narodów: rekonesans, in: *Senoji Lietuwas literatūra*, 2009, t. 17, p. 289–309.

Dyskusyjna wydaje się dość powszechnie przyjęta w historiografii opinia, iż pijarzy, a za nimi jezuici, usiłowali poprzez kolegia szlacheckie nowym duchem natchnąć przyszlą elitę intelektualną kraju. Zakony, by wychować wiernych synów Kościoła oraz zachować wpływ na kształcenie możnych i rządzących, starały się raczej pogodzić własny konserwatyzm z aspiracjami świątłych magnatów. W literaturze pierwszej połowy XIX wieku podkreślono, że szkoły prowadzone przez zakony konsolidowały i konserwowały szlachecką społeczność. Wychowankowie wynosili z nich aprobatę zastanego porządku społecznego oraz poczucie jego nienaruszalności⁹⁶. Potwierdza to tytuł trzeciej części krasomówczego popisu: *Zdanie III: Częsta odmiana rządu, praw i zwyczajów jest przyczyną upadku państw i nieszczęśliwości*⁹⁷.

Rozważania nad ustrojem Rzeczypospolitej były trwałym elementem edukacji szlacheckiej młodzieży we wszystkich placówkach prowadzonych przez zakony. Wskazywano wychowankom, iż nie można osiągnąć wysokiego stopnia kultury politycznej bez głębokiej wiedzy i rozwiniętej świadomości historycznej. Studiowanie przeszłości, zwłaszcza dziejów antycznych, służyć miało wyjaśnianiu genezy bieżących wydarzeń politycznych, ewolucji systemów prawnych, funkcjonowania państwa, ukazywało zależności między przeszłością i współczesnością, ułatwiało przyszłej elicie samodzielną ocenę różnorodnych form ustrojowych. Celem było poszukiwanie rozwiązań godnych zastosowania w dziele naprawy ustroju Rzeczypospolitej. Prowadziły do niego przede wszystkim studia komparatystyczne⁹⁸.

Chlebowski był zdecydowanym apologetą republiki, bowiem ta:

Najdoskonalsze wprowadza porządki, najpożyteczniejsze na każdą okoliczność przepisuje ustawy, na wszelkie obywatelów czule obraca oko potrzeby, do obfitości i dostatków otwiera źródła, o gruntowną stara się sławę i ozdobę, myśl nawet i pragnienie odwraca od nowości. I na cóż albowiem innego pragnąc rządu, kiedy pod dawnym każdy żyje w spokojności, wolny od krzywdy i bojaźni, zasłoniony wewnątrz praw powagą, zewnątrz pewną od nieprzyjaciela siłą? Toż samo i o Rzeczypospolitych terażniejszego trzeba rozumieć wieku. W rękę najgodniejszych i najwstrzemięźliwszych złożona władza obywatelów, mądre prawa,

96 Andrzej Waśko, *Romantyczny sarmatyzm. Tradycja szlachecka w literaturze polskiej lat 1831–1863*, Kraków: Arcana, 2001, p. 187.

97 Paweł Chlebowski, *op. cit.*, p. 57.

98 Karol Wyrwicz, rektor jezuickiego *Collegium Nobilium* w Warszawie, autor podręczników do geografii i historii stosowanych również przez pijarów, głosił, iż studia porównawcze stwarzają „okazje do wielu krytycznych uwag o treści i intencji prawa, wedle którego kraj się rządzi”, a młodzież „przyzwyczajają się nieco porównywać konstytucje monarchii z konstytucjami republik, państwa dręczone despotyzmem, ze swawolą i nadużyciem wolności innych.” Cyt. za: Stanisław Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933, p. 275.

roztropne ustawy, przezorne interesów kierowanie czynią spokojne od poddaństwa obywatelów umysły⁹⁹.

Pijar swe wywody wsparł i wzmocnił cytatami z pism Arystotelesa, Cicerona i Polibiusza.

Chlebowski zaakcentował problematykę istotną dla edukacji przyszłych elit kraju – wzmacniania ich stanowej tożsamości, świadomości praw i obowiązków, poczucia społecznego ładu, silnych więzi między zbiorowością i jednostką, a zwłaszcza odpowiedzialnego pojmowania wolności. W czwartej części oratorskiego popisu szlachecka młodzież uzasadniała twierdzenie, iż *Zbyteczna w rzeczach pospolitych wolność jest przyczyną onych upadku*. W wywodzie przywołano sentencje i sądy o wolności z pism Arystotelesa, Cicerona i Plutarcha. Sięgnięto również do dzieła Tytusa Liwiusza *Ab Urbe condita libri CXLII*, by przywołać konsula Lucjusza Kwinkcjusza Cyncynata, który ganił „używanie bez miary wolności” przez Rzymian i prowadzenie ustawicznych sporów z urzędami. Dodajmy, iż Cyncynat uosabiał wzór cnót obywatela rzymskiego, atrakcyjny również dla szlachty Korony i Litwy. Wychowankowie *Collegium Nobilium* skrupulatnie przywołali „skutki zbytecznej wolności”, wśród których pierwsze miejsce zajęła „zuchwałość”, następnie „pycha, nadętość i rozwiążłość.” Zuchwałość niszczy wolność, pycha narusza równość, a rozwiążłość „prawa i porządek wywraca i rujnuje”, a wszystkie razem grożą upadkiem Rzeczypospolitej¹⁰⁰.

Rozważania istotne dla przyszłych liderów życia gospodarczego Rzeczypospolitej wieńczy *Zdanie V. Ukazujące szkody krajowe z zaniedbania roli, rzemiosł, rękodzieł i handlu*. Wychowankowie pijarskiego *Collegium Nobilium* w Wilnie mieli koncentrować się na podstawach pomyślności państw: „Te są nieprzebrane wszelkich bogactw źródła: rola, handle i rękodzieła”¹⁰¹. Uczniowie doskonalili nawyki patrzenia na własny kraj i rodzinną okolicę jako na potencjalne obszary racjonalnej eksploatacji bogactw przyrody. Zgodnie z zasadami fizjokratyzmu, przyjmowali tezę, iż „ziemia najpierwszym i najobfitszym liczyć się powinna wszelkiej obfitości początkiem. Hojna ta albowiem, i powszechna wszystkich ludzi matka, tyle wylewa darów, że nie tylko nasycą, ale nadto przewyższa chciwość i potrzeby; i chociaż w jednym ujmuje, natychmiast sownie nadgradza drugim. Zboża, owoce i zioła, które wydaje, zwierzęta i ptaki, które żywi, kruszce, które we wnętrznościach swoich zamyka, krzewy i wszystkie płody, które wyprowadza są tak dostatnie, iż nigdy nam na żadnej zbywać nie może potrzebie”¹⁰².

99 Paweł Chlebowski, *op. cit.*, p. 78–79.

100 *Ibid.*, p. 83–99; *Zdanie IV: Zbyteczna w rzeczach pospolitych wolność jest przyczyną onych upadku*.

101 *Ibid.*, p. 108.

102 *Ibid.*, p. 104–105. Por. Marek Blaszkę, *Obraz i naprawa Rzeczypospolitej w myśli społeczno-politycznej fizjokratyzmu Baudeau i Le Mercier de la Rivière*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 2000, p. 35–39.

Pijarzy w retorycznym popisie wskazywali zarazem, iż osiągnięcie dobrego stanu gospodarki rolnej jest niemożliwe bez rozwoju rzemiosła i handlu:

Co do rękodziel: z zaniedbaniem tych giną pierwsze zdolne do różnych robót materie; albo je łatwym przemysłniejsi i pracowitsi nabywają cudzoziemcy sposobem: z stratą pierwszych giną znaczne pożytki i dochody. Z wyprowadzeniem zaś za granicę, ten uszczerbek ponosimy, iż w dziesięćnósób przerobione też same towary odkupować przychodzi drożej; z lenistwa i nieznanomości korzystają cudzoziemcy, naród odkupując własnego kraju płody nieznacznie wyniszcza się¹⁰³.

W podobnym tonie wypowiadał się jezuita Karol Wyrwicz, który ubolewał, iż: „Przy tak obfitym płodzie i materji do rękodziel zdatnych dostatku potrzebne jeszcze w narodzie nie zakwitnęły manufaktury” i wypominał, iż „Litwa, zbierając w obfitości len tak piękny, nie pomyślała jeszcze o innych rękodzielach, z którychby wychodziły płótna równe jeżeli nie holenderskim to przynajmniej śląskim”¹⁰⁴. Postulat Wyrwicza obecny wśród pijarów wileńskich współbrzmi z królewskim programem modernizacji Rzeczypospolitej i zbliżenia jej do przodujących krajów Europy, uwzględniającym wspieranie i tworzenie manufaktur.

Zauważmy, iż specyficzne warunki rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w XVI wieku, refeudalizacja i brak przemian wczesnokapitalistycznych oraz zacofanie społeczne sprawiły, że w mentalności szlachty Korony i Litwy epoki nowożytnej ugruntowała się pogarda dla rzemiosł i handlu, która cechowała stan rycerski już w dobie średniowiecza¹⁰⁵.

W pijarskim popisie retorycznym na uwagę zasługuje apologia rozwiniętej wymiany handlowej. Jej „duszą” są płody ziemi i rękodzieła¹⁰⁶. Zaniedbanie handlu sprawia, że „w niwecz obraca się to wszystko, cokolwiek albo ziemia nadto wydaje, albo z rzemiosł i rękodziel wychodzi”¹⁰⁷. Warto jednak przypomnieć, iż już w latach pięćdziesiątych jedna z ważniejszych tez podejmowanych w *Zabawkach oratorskich* Franciszka Bohomolca publikowanych w Wilnie – „handel nie szkodzi honorowi szlacheckiemu” dotyczyła modyfikacji ideału szlachectwa. Uczniowie jezuitcy głosili, podobnie jak później ich pijarscy koledzy, że wymiana gospodarcza zapewnia państwu bogactwo i przyjaźń z

103 *Ibid.*, p. 110.

104 Karol Wyrwicz, *Geografia powszechna czasów teraźniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczajów &c. &c. Z najświeższych wiadomości, krajopisarzów i wędrowników zebrana ku pożytkowi Młodzi Narodowej na szkoły publiczne wydana*, w Warszawie w Drukarni J.K.MCI i Rzeczypospolitej in Collegio Soc. Jesu, MDCCXX, p. 380–386.

105 Janusz Tazbir, *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998, p. 34–36.

106 Paweł Chlebowski, *op. cit.*, p. 107.

107 *Ibid.*, p. 110.

sąsiadami. Należy porzucić żywe wśród szlachty Rzeczypospolitej stereotypy dotyczące handlu i przyjrzeć się takim przodującym ekonomicznie państwom, jak Anglia i Holandia, „gdzie najgodniejsi ludzie bez żadnej honoru swego szkody tym się rzemiosłem bawią”¹⁰⁸.

Profesorowie wileńscy nieprzypadkowo zatem poczesne miejsce przyznali geografii. Warto przypomnieć, iż w kręgach elit ówczesnej Europy wiedzę geograficzną traktowano jako niezbędną nie tylko w życiu politycznym i ekonomicznym, ale i w prowadzeniu konwersacji.

Analiza programów publicznych egzaminów wskazuje, że w Wilnie często sięgano do wzorów antycznych. W 1766 roku *Rozmowę z etyki* poprzedzał wyprawny w ówczesnej sytuacji zagrożenia suwerenności kraju cytat z Cycerona: „Jakąż przysługę Rzeczypospolitej uczynić większą albo lepszą możemy, jak gdy uczymy i układamy młodź; tych osobliwie obyczajów i czasów, kiedy tak upadła, iż wszystkich siłami powściągać i uśmierzać potrzeba?”¹⁰⁹. W programie popisu uczniów wileńskiej placówki przywołano również Demostenesa, Katona i Cezara¹¹⁰. Atencja dla kultury i języka Rzymu, wyniesiona ze szkół, była w Rzeczypospolitej tak wielka, że koryfeusze oświeceniowych przemian w tradycji antycznej upatrywali zaczynu uzdrawiającej odnowy¹¹¹.

Pijarzy wileńscy docenili również wagę języków nowożytnych¹¹². W kolegiach szlacheckich, odpowiadając oczekiwaniom elit, nauczano języków nowożytnych, dzięki czemu ich znajomość wykraczała poza kręgi wykształconej i podróżującej arystokracji¹¹³. Lekcje francuskiego, niemieckiego i włoskiego ułatwiały recepcję nowożytnej myśli naukowej oraz poznawanie współczesnych doktryn politycznych i prawnych, a w dalszej perspektywie umożliwiały samokształcenie przełamujące ograniczenia ideowe czy światopoglądowe, typowe dla szkół wyznaniowych. Uzasadniając nauczanie języka niemieckiego, posługiwano się argumentem sąsiedztwa i prowadzenia interesów ekonomicznych. W pijarskim *Collegium Nobilium* w Wilnie przez wiele lat pracował „mąż wielkich zasług, z

108 [Franciszek Bohomolec], *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej warszawskiej Societatis Jesu w krasomowskiej sztuce ćwiczących się zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu professora retoryki w teyże Akademii... powtórnie przedrukowane*, Wilno, 1755, cz. 2, p. 40–41.

109 Por. Cyceron (*Div.* 2,4): „Quod enim munus rei publicae adferre maius meliusve possumus, quam si docemus atque erudimus iuventutem? His praesertim moribus atque temporibus, quibus ita prolapsa est, ut omnium opibus refrenanda atque coërcenda sit”.

110 *Rozmowa z etyki, czyli nauki o przystojnym życiu, przez uczących się w Collegium Nobilium wileńskim Scholarum Piarum Kawalerów w roku 1766 miana*, Wilno, 1766.

111 Zob. Aleksander Wojciech Mikołajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998, p. 236.

112 Naukę francuskiego i niemieckiego uwzględnia też *Ordinatio Collegii Nobilium Vilmensis Scholarum Piarum*, p. 30c.

113 Teresa Kostkiewiczowa, *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa: Semper, 1994, p. 5–6, 20.

nauki i znajomości języków znany¹¹⁴, wspomniany wyżej Paweł Chlebowski, autor *Gramatyki francuskiej dla pożytku szlacheckiej młodzieży uczącej się in Coll. Nobilium Scholarum Piarum* (Wilno 1776)¹¹⁵.

Działalność wileńskiej placówki pijarów zasługuje na źródłowe studia. Można stwierdzić, iż była stosunkowo dobrze uposażona, cieszyła się dużą autonomią programową i kadrową. Bezpośrednie finansowanie nauki przez bogatą szlachtę i magnaterię powodowało zwykle szybką modyfikację kształcenia, uwzględniającą postulaty rodziców, którzy dotąd twierdzili, iż użyteczną wiedzę polityczną, ekonomiczną i wojskową można zdobyć tylko poza granicami kraju. Tym samym program kształcenia *Collegium Nobilium* stawał się bardziej urozmaicony niż w pozostałych placówkach zakonu. W rezultacie była to instytucja nowoczesnie administrowana, samodzielnie opracowująca program kształcenia, respektująca standardy europejskie, a zarazem potrzeby Litwy i całej Rzeczypospolitej.

Z chwilą, gdy Komisja Edukacji Narodowej przejęła sprawy oświaty, właściwa misja *Collegium Nobilium* zakończyła się. Komisja Edukacji Narodowej otworzyła konwikty dla ubogiej szlachty – ważne dla demokratyzacji szkolnictwa instytucje¹¹⁶. Dzięki tego rodzaju placówkom zdobywanie wiedzy niezbędnej dla przyszłej profesji nie musiało być związane z pełnieniem funkcji służącego magnackiego ucznia czy studenta. Drobną, ubogą szlachtę chciano dzięki wykształceniu uniezależnić od magnatów i przysposobić do zawodu nauczycielskiego czy profesji wojskowej, potrzebnych krajowi. „Konwikt Wielki” w Wilnie przy Szkole Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego, nad którym pieczę sprawował rektor Marcin Poczobut, był największym konwiktem utrzymywanym z funduszu Komisji. Miał „dochodu rocznego 36.700 złotych z Funduszu Edukacyjnego”, a w tej instytucji „dla niezmiernego nacisku zawsze prawie utrzymywana liczba była 70 konwiktów z dziesięcią dyrektorami”¹¹⁷. Pijarzy wileńscy w czasach Komisji Edukacji Narodowej prowadzili konwikt jedynie dla sześciu wychowanków w oparciu o fundusz Sapieżyński¹¹⁸.

114 Wojciech Szymanowski, *Dykcjonarz biograficzno-historyczny, czyli, Krótkie wspomnienia żywotów ludzi wsławionych cnotą, nauką, przemysłem, męstwem, wynalazkami, błędami: od początku świata do najnowszych czasów*, t. 1–2, Warszawa: nakładem Gustawa Leona Glücksberga, 1844, p. 263.

115 Anna Bochnakowa, Język francuski w I Rzeczypospolitej, in: *Polszczyzna i inne języki*, red. Anna Bochnakowa, Leszek Bednarczuk, Jadwiga Waniakowa, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, p. 32, 35.

116 Kazimierz Puchowski, Mariusz Ausz, Koncepcja konwiktów dla ubogiej szlachty w ustawach Komisji Edukacji Narodowej, in: *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej*, p. 75–98.

117 *Wiadomość o konwiktach dla ubogiej Szlachty w Szkole Głównej Litewskiej WXLit.*, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščiu skyrius, F. 3, DC 25, l. 83.

118 „Fundusz Sapieżyński u księży pijarów na 6 dzieci szlacheckich, a w Lubieszowie na Polesiu u księży pijarów dwa są fundusze konwiktorskie: jeden książąt Dolskich na 1. Drugi J. P. Korzenieckiego podcaższego pińskiego na 5”, *Ibid.*

Źródła drukowane i literatura

- [Bohomolec Franciszek], *Zabawki oratorskie niektórych kawalerów Akademii Szlacheckiej warszawskiej Societatis Jesu w krasomowskiej sztuce ćwiczących się zebrane przez Franciszka Bohomolca Soc. Jesu professora retoryki w teyże Akademii... powtórnie przedrukowane*, Wilno, 1755.
- Chlebowski Paweł, *Zdania O Przyczynach Upadku Panstw Pod Czas Licznego Zgromadzenia Wykładane Przez Ichmciow Panow Kawalerow Uczących się Krassomowskiej Sztuki W Konwikcie Szlacheckim XX. Scholarum Piarum w Roku 1771*, w Wilnie: w Drukarni J.K.Mci y Rzeczypospolitej XX Scholarum Piarum, 1772.
- Collegii Varsaviensis apud Clericos Regulares instituti brevis notitia, Varsaviae, Typis S. R. M. Collegij Societatis Jesu*, [b. r. m.].
- Croiset Jean, *Heures et réglements pour messieurs les pensionnaires*, Paris, 1711.
- Dzieje Dobroczyńności Krajowej i Zagranicznej z Wiadomościami ku Wydoskonaleniu jej Służącymi*, 1820–1824.
- Informacya względem oddawania Ichmnościow Panow Kawalerow zacnego urodzenia do Kollegium Nobilium Wileńskiego Scholarum Piarum*, [Wilno]: Imprimatur Michael Episcopus Vilmensis, 1756.
- Jezierski Franciszek Salezy, Gowórek herbu Rawicz, wojewoda sandomirski. Powieść z widoku we śnie, oprac. Bronisław Treger, in: *Napis*, 2000, Seria VI, p. 129–214.
- Kollátaj Hugo, *Stan oświecenia w Polsce w ostatnich latach panowania Augusta III (1750–1764)*, oprac. Jan Hulewicz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953.
- Konarski Stanisław, *Pisma pedagogiczne*, oprac. i wstęp Łukasz Kurdybacha, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1959.
- Na schyłku dni Rzeczypospolitej. Kartki z pamiętnika Michała Starzeńskiego*, wyd. Henryk Mościcki, Warszawa: Nakładem Księgarni H. Altenberga, 1914.
- Pamiętniki króla Stanisława Augusta. Antologia*, wybór tekstu Dominique Triaire, przekł. Wawrzyniec Brzozowski, wstęp Anna Grześkowiak-Krwawicz; Warszawa: Muzeum Łazienki Królewskie, 2013.
- Porządek i ustawy Collegii Nobilium Akademii Wileńskiej Societatis Jesu dla Informacyi tak Ichmnościow Panów Konwiktorów oraz dla pospolitej wszystkim wiadomości zebrane i do druku podane roku Pańskiego 1762*, w Wilnie w Drukarni J. K. Mci Akademickiej Societatis Jesu [1762].
- Przestrogi i nauki dla dzieci. Instrukcje rodzicielskie (XVIII w.)*, wstęp i objaśnienia Dorota Żołądź-Strzelczyk, Małgorzata E. Kowalczyk, Wrocław: Chronicon, 2017.
- Rozmowa z etyki, czyli nauki o przystojnym życiu, przez uczących się w Collegium Nobilium wileńskim Scholarum Piarum Kawalerów w roku 1766 miana*, Wilno, 1766.
- Stary Galateusz czyli powszechnie przestrogi obyczajności z dawnego łacińskiego egzemplarza wytłomaczone przez X. Bernarda Syrucia Scholar. Piar.*, Wilno: Drukarnia J.K.M. i Rzeczypospolitej X.X. Scholarum Piarum, 1772.
- Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, red. nauk. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacyi Narodowej, 2015.
- Wyrwicz Karol, *Geografia powszechna czasów terażniejszych albo opisanie krótkie krajów całego świata, ich położenia, granic, płodu ziemnego, skłonności obywatelów, handlu, obyczajów &c. &c. Z najświeższych wiadomości, krajopisarzów i wędrowników zebrana ku pożytkowi Młodzi Narodowej na szkoły publiczne wydana*, w Warszawie w Drukarni J.K.MCI i Rzeczypospolitej in Collegio Soc. Jesu, MDCCXX.
- Ariès Philippe, *Historia dzieciństwa. Dziecko i rodzina w dawnych czasach*, przekł. Maryna Ochab, Gdańsk: Marabut, 1995.
- Ausz Mariusz, Puchowski Kazimierz, Jarmański [Jurmański, Iurmański, Furmański] Bonawentura, in: *Komisja Edukacyi Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, p. 262–263.
- Ausz Mariusz, Puchowski Kazimierz, *Komisja Edukacyi Narodowej 1773–1794. Szkoły w Wydziale Pijarskim*, Warszawa: Aspra, 2018.

- Bednarski Stanisław, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Księży Jezuitów, 1933.
- Black Jeremy, *The British Abroad. The Grand Tour in the Eighteenth Century*, Stroud–Gloucestershire: The History Press, 2009.
- Błaszke Marek, *Obraz i naprawa Rzeczypospolitej w myśli społeczno-politycznej fizjokratyzmu Baudeau i Le Mercier de la Rivière*, Warszawa: Instytut Filozofii i Socjologii PAN, 2000.
- Bratuń Marek, „Ten wykwiuty, wykształcony Europejczyk”. *Zagraniczne studia i podróże edukacyjne Michała Jerzego Wandalina Mniszcha w latach 1762–1768*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2002.
- Brizzi Paolo G., *La formazione della classe dirigente nel Sei-Settecento. I seminaria nobilium nell'Italia centro-settentrionale*, Bologna: Il Mulino, 1976.
- Buba Jan, Rodowód Collegium Nobilium, in: *Nowożytna myśl naukowa w szkołach i księgozbiorach polskiego Oświecenia*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976.
- Bury Emmanuel, *Littérature et Politesse. L'Invention de l'honnête homme (1580–1750)*, Paris: Presses Universitaires de France, 1996.
- Čiurinkas Mintautas, Biografie Radziwiłłów a biografistyka Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVII wieku, in: *Radziwiłłowie. Obrazy literackie. Biografie. Świadectwa historyczne*, red. Krzysztof Stępnik, Lublin: Allegro, 2003, p. 101–108.
- Danysz Antoni, *Studia z dziejów wychowania w Polsce*, Kraków: Książnica Polska w Warszawie, 1921.
- Dictionnaire raisonné de la politesse et du savoir-vivre, du Moyen Âge à nos jours*, ed. Alain Montadon, Paris: Editions du Seuil, 1995.
- Dwory magnackie w XVIII wieku. Rola i znaczenie kulturowe*, red. Teresa Kostkiewiczowa, Agata Ročko, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005.
- Dydała Jerzy, *Adam Stanisław Grabowski (1698–1766)*, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1994.
- Dięgielewski Roman, *Przygotowanie młodzieży do podróży akademickiej w XVI–XVIII wieku na przykładzie traktatów apodemicznych, w szczególności „Brewiarza apodemicznego” gdańszczanina Samuela Zwickera*, Gdańsk: Athenae Gedanenses, 2015.
- Elias Norbert, *O procesie cywilizacji. Analizy socjo- i psychogenetyczne*, przekł. Tadeusz Zabłudowski, Kamil Markiewicz, Warszawa: W.A.B., 2011.
- Engelbrecht Helmut, *Geschichte des Österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs*, Bd. 3: *Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz*, Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1984.
- Gołębiowska Zofia, *W kręgu Czartoryskich. Wpływy angielskie w Puławach na przełomie XVIII i XIX wieku*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000.
- Grabski Władysław Maria, Światopoglądowe podstawy reformy pijarskiej (1750–1754), in: *Przeгляд Historyczno-Oświatowy*, 1984, nr 4 (106), p. 401–428.
- Graciotti Sante, *Od Renesansu do Oświecenia*, t. 2: *Z literatury polskiego Oświecenia*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1991.
- Grześkowiak-Krwawicz Anna, Wkład pijarów w kształtowanie politycznej kultury szlachty w czasach stanisławowskich, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa-Kraków: Zakład Historii Nauk Społecznych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, 1993, 133–149.
- Guglia Eugen, *Das Theresianum in Wien*, Wien–Köln–Weimar: Böhlau, 1996.
- Historia ciała*, t. I: *Od renesansu do oświecenia*, red. Georges Vigarello, przełożył Tomasz Strzyński, Gdańsk: Słowo, 2011.
- Janeczek Stanisław, Ideale wychowawcze w edukacji oświeceniowej (w perspektywie historii intelektualnej). Z dziejów Komisji Edukacji Narodowej, in: *Roczniki Kulturoznawcze*, 2015, t. VI, nr 2, p. 5–37.
- Kinowska Małgorzata, Osiemnastowieczne szkoły pijarskie w Warszawie, in: *Wkład pijarów do nauki i kultury w Polsce XVII–XIX w.*, red. Irena Stasiewicz-Jasiukowa, Warszawa-Kraków: Zakład Historii Nauk Społecznych Instytutu Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN, 1993, p. 426–429.

- Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Komorowski Paweł, *Bolinbroke, Robertson, Gibbon. Znajomość i recepcja ich dzieł w Rzeczypospolitej doby Oświecenia*, Warszawa: Wyd. Instytutu. Historii Nauki PAN, 2003.
- Kościalkowski Stanisław, Burzyński Stanisław Antoni, h. Trzywdar, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 1937, p. 142–143.
- Koselleck Reinhart, *Semantyka historyczna*, wybór i oprac. Hubert Orłowski, tłum. Wojciech Kunicki, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2012.
- Kostkiewiczowa Teresa, *Oświecenie. Próg naszej współczesności*, Warszawa: Semper, 1994.
- Kor Stanisław, *Historia wychowania, zarys podręcznikowy*, Lwów: Państwowe Wydawnictwo Książek Szkolnych, 1934.
- Kracik Jan, Ewangeliczmie i rozumnie. Oświecenie katolickie, in: *Znak*, 1992, R. XLIV, nr 12 (451): *Dziedzictwo oświecenia*, p. 57–69.
- Kurkowski Jarosław, *Maciej Dogiel (1715–1760)*, Warszawa-Lida: Towarzystwo Kultury Polskiej Ziemi Lidzkiej, 2006.
- Kurkowski Jarosław, Między Wschodem a Zachodem. Bernard Syruć (Siruć) 1731–1784, in: *Analecta: studia i materiały z dziejów nauki*, 2009, t. 18, nr 1–2 (35–36), p. 7–50.
- Kurkowski Jarosław, Z dziejów polskiego edytorstwa źródeł historycznych. Maciej Dogiel (1715–1760), in: *Analecta*, 2006, t. 15, nr 1–2 (29–30), p. 89–157.
- Leibetseder Mathis, *Die Kavaliertour. Adlige Erziehungsreisen im 17. und 18. Jahrhundert*, Köln: Böhlau, 2004.
- Leśnodorski Bogusław, Komisji Edukacji Narodowej poczynania inspiratorskie, in: *Wiek Oświecenia*, 1978, t. 1, p. 9–30.
- Liebreich Karen A., The Florentine Piarist, in: *Archivum Scholarum Piarum*, 1982, t. 6, p. 273–304.
- Liebreich Karen, Piarist Education in the Seventeenth Century, in: *Studi Secenteschi*, 1986, t. XXXVII, p. 67–86.
- Łukasiewicz Józef, *Historia szkół w Koronie i w Wielkim Księstwie Litewskim*, t. 1, Poznań: Jan Konstanty Zupański, 1850.
- Maksimowicz Krystyna, W sprawie Collegium Varsaviense ojców teatynów, in: *Europejskie związki dawnego teatru szkolnego i europejska wspólnota dawnych kalendarzy*, red. Irena Kadulka, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2003, p. 91–98.
- Malinowska Monika, Krytyka ideału *honnêteté* na tle nowoczesnych poglądów Poulaina de la Barre, in: *Acta Philologica*, 2014, nr 43, p. 150–156.
- Mikołajczak Aleksander Wojciech, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław: Wydawnictwo Dolnośląskie, 1998.
- Polszczyzna i inne języki*, red. Anna Bochnakowa, Leszek Bednarczuk, Jadwiga Waniakowa, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009.
- Puchowski Kazimierz, Ausz Mariusz, Koncepcja konwiktorów dla ubogiej szlachty w ustawach Komisji Edukacji Narodowej, in: *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*, red. Kazimierz Puchowski, Joanna Orzeł, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2018, p. 75–98.
- Puchowski Kazimierz, *Collegium Nobillium* Stanisława Konarskiego a elitarne instytucje wychowawcze zakonów nauczających w Europie, in: *Wiek Oświecenia*, 2004, t. 20, p. 11–70.
- Puchowski Kazimierz, Dzieje Litwy w kształceniu elit politycznych w szkołach jezuickich Rzeczypospolitej Obojga Narodów: rekonesans, in: *Senoji Lietuvos literatūra*, 2009, t. 17, p. 289–309.
- Puchowski Kazimierz, Edukacja „losem urodzenia wyznaczonych” w warszawskim kolegium teatynów (1737–1785), in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Sarmacki konterfekt*, red. Stanisław Achremczyk, Olsztyn: Towarzystwo Naukowe, 2002, p. 79–94.
- Puchowski Kazimierz, Edukacja elit w pijarskim *Collegium Nobillium* we Lwowie w świetle programu popisu uczniowskiego, in: *Szkolnictwo pijarskie w czasach minionych a współczesne problemy edukacji historycznej*, t. 1, red. Krystyna Wróbel-Lipowa, Mariusz Ausz, Kraków-Lublin: Wydawnictwo eSPE, 2010, p. 97–110.

- Puchowski Kazimierz, *Jezuickie kolegia szlacheckie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Studium z dziejów edukacji elit*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2007.
- Sajkowski Wojciech, *Ideał *honnête homme*'a w programie Collegium Nobilium Scholarum Piarum a francuskie kontroświecenie*, in: *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*, red. Kazimierz Puchowski, Joanna Orzel, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2018, p. 61–74.
- Ślusarska Magdalena, Felician Wykowski (1728–1784) – zapomniany poeta z wileńskiego środowiska pijarów litewskich, in: *Napis*, 1999, nr 5, p. 57–86.
- Ślusarska Magdalena, *Kultura literacka Wilna w dobie stanisławowskiej. Zarys wybranych zagadnień*, in: *Wiek Oświecenia*, 1998, t. 14, p. 95–129.
- Šmigelskytė-Stukienė Ramunė, *Michal Kleofas Ogiński: politician, diplomat and minister (1786–1794)*, Vilnius: Petro ofsetas, 2015.
- Snyder Jon R., *Dissimulation and the Culture of Secrecy in Early Modern Europe*, London: Berkeley, 2009.
- Sobieraj Bartłomiej, *Z problematyki nauczania prawa ojczyźstego i narodów w pijarskim Collegium Nobilium w Warszawie*, in: *Spoleczne i kulturowe uwarunkowania edukacji Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku. Materiały z badań, część druga*, red. Kazimierz Puchowski, Joanna Orzel, Warszawa: Polskie Towarzystwo Historyczne, 2018, p. 51–60.
- Śrutwa Jan, *Prawo naturalne w programie naukowo-dydaktycznym Collegium Nobilium 1740–1773*, in: *Roczniki Filozoficzne*, 1974, nr 22 (2), p. 111–122.
- Staropolskie podróżowanie*, red. Bogdan Rok, Filip Wolański, Kraków: Księgarnia Akademicka, 2016.
- Staszewski Jacek, *Wiek XVIII w Polsce – próba nowej syntezy*, in: *Między Barokiem a Oświeceniem. Nowe spojrzenie na czasy saskie*, red. Krystyna Stasiewicz, Stanisław Achremczyk, Olsztyn: Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego, 1996. Pośpiech Andrzej, Tygielski Wojciech, *Spoleczna rola dworu magnackiego XVII–XVIII*, in: *Przegląd Historyczny*, 1978, t. 69, nr 2, p. 215–237.
- Szule Władysław, *Spory Akademii Wileńskiej z pijarami o wyłączne prawo na szkoły 1723–1753*, in: *Ateneum Wileńskie*, 1939, nr 14, z. 1, p. 70–114.
- Szybiak Irena, *Szkola – nauczyciel – wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej*, red. Janina Kamińska, Adam Fijałkowski, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2016.
- Szymanowski Wojciech, *Dykcyonarz biograficzno-historyczny, czyli, Krótkie wspomnienia żywotów ludzi wsławionych cnotą, nauką, przemysłem, męstwem, wynalazkami, błędami: od początku świata do najnowszych czasów*, t. 1–2, Warszawa: nakładem Gustawa Leona Glücksberga, 1844.
- Tazbir Janusz, *Kultura szlachecka w Polsce*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1998.
- Truchim Stefan, Jarmański (Jurmański, Iurmański, Furmański) Bonawentura, in: *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, Wrocław [i in.]: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, 1962–1964, p. 623.
- Tyszkiewicz Eustachy, *Wiadomość historyczna o zgromadzeniach i fundacjach męskich i żeńskich r. k. klasztorów w diecezji wileńskiej*, in: *Teka Wileńska*, 1857, nr 2, p. 245–259.
- Ulčainaitė Eugenija, *Lietuvos Renesanso ir Baroko literatūra*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2001.
- Vannucci Pasquale, *Collegio Nazareno (1630–1930)*, Roma: Grottaferrata, 1930.
- Asta Vaškeliėnė Asta, *Etiketas ir buitės reformuotoje XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pijorų edukacijoje: lyginamasis tyrimas*, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 4: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė. Visuomenė. Kasdienybės istorija*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2018, p. 73–96.
- Vaškeliėnė Asta, *XVIII a. Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra pijorų edukacijoje: tradicijos tęstinumas ir Apšvietos epochos inovacijos*, in: *XVIII amžiaus studijos*, t. 1: *Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė: tarp tradicijų ir naujovių*, sudarytoja Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 226–241.

- Vaškeliėnė Asta, Reception of Classical Literary Genres in the 18th-century Latin Occasional Literature of the Grand Duchy of Lithuania, in: *Interlitteraria*, 2014, t. 19/1, p. 91–108.
- Waśko Andrzej, *Romantyczny sarmatyzm. Tradycja szlachecka w literaturze polskiej lat 1831–1863*, Kraków: Arcana, 2001.
- Żołędź-Strzelczyk Dorota, *Peregrinatio academica. Studia młodzieży polskiej z Korony i Litwy na akademiach i uniwersytetach niemieckich w XVI i pierwszej połowie XVII wieku*, Poznań: Wydawnictwo naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1996.

KAZIMIERZ PUCHOWSKI – doktor habilitowany, profesor Uniwersytetu Gdańskiego, pracuje w Zakładzie Historii Nauki, Oświaty i Wychowania. Interesuje się edukacją elit w nowożytnej Europie, historią szkolnictwa jezuitów, pijarów i teatynów.

E-mail: kazimierz.puchowski@ug.edu.pl

ORCID: 0000-0002-6611-1323

VILNIAUS PIJORŲ *COLLEGIUM NOBILIUM*. IŠTAKOS IR KONTEKSTAI

KAZIMIERZ PUCHOWSKI

Gdanskos universitetas

1756 m. Vilniuje įsteigta pijorų kolegija (*Collegium Nobilium*) iki šiol nesulaukė monografinių tyrimų. Ši ypatinga pijorų institucija buvo svarbus etapas šv. Juozapo Kalasanto įkurtos vienuolijos organizacinės struktūros raidoje, tiek ir vienuolijai įgyvendinant naują edukacinę programą. Ją galime laikyti vienu iš Europos civilizacijos stulpų. Steigdami kolegiją Vilniuje pijorai sekė Romos *Collegium Nazarenum* bei Stanisłavo Konarskio Varšuvoje įkurtos *Collegium Nobilium* pavyzdžiais. Šių mokyklų siekis buvo palengvinti Bažnyčios mokymą, padėti formuoti ir kontroliuoti visuomenės elitą, įtvirtinti turtingųjų klientų įsitikinimą, kad nėra jokio prieštaravimo tarp teologijos ir likusiųjų mokslų, taip pat suderinti ugdymo tikslus su valstybės ir šeimos (giminės) tikslais. Pijorų keliami pavyzdiniai ugdymo tikslai stiprino vienuolijos prestižą bei įtaką, kuri per viešus pasirodymus, „akademijas“, teatro ir mėgėjų spektaklius plito toli už mokyklos bendruomenės ribų, kartu prisidėdama prie pijorų religinės misijos realizavimo.

Šiandieninė tyrimų būklė dar neleidžia įvertinti, kokį konkrečiai vaidmenį vertybių sistemos pokyčių ir bajorijos siekių srityse atliko Vilniaus *Collegium Nobilium*. Tačiau įvykusių permainų įrodymu galime laikyti visuotiną naujo šios mokyklos ugdymo turinio pripažinimą tarp pasiturinčios Lietuvos bajorijos. Ateities tyrimai atsakys į klausimą, ar (ir kokių mastu) šios elitinės pijorų mokyklos absolventai, gavę puikų išsilavinimą, laisvai kalbantys užsienio kalbomis, jautrūs kultūros vartotojai, užimdami prestižines pozicijas politikoje, ūkyje ir kultūroje, į suaugusiųjų gyvenimą perkėlė pedagogų jiems įdiegtas vertybes. Siekiant giliau pažinti pijorų kolegijos Vilniuje veiklą, šios mokyklos įtaką tuometinei katalikiškajai švietimo sistemai, jos vaidmenį puoselėjant mokslą ir kultūrą bei formuojant politinį ir intelektualinį visuomenės elitą, būtina tęsti naujų šaltinių paiešką ir jų tyrimus.

Reikšminiai žodžiai: pijorai, Lietuva, *Collegium Nobilium*, elito ugdymas.